

A VILÁGJÁRÓ SZLOVÁK DRÓTOS: M. R. ŠTEFÁNIK ÉLETPÁLYÁJA

Az első világháborút követő rendezés egyik legvitatottabb lépése a csehszlovák állam létrehozása volt. Eduard Beneš, az I. Csehszlovák Köztársaság kormányának kül- és belügyminisztere, a békekonferencián tárgyaló csehszlovák küldöttség tagja a stabilitás szigetének nevezte országát, mely védőbástyaként áll a németek és a bolsevikok között. A különböző országrészekből összerakott új állam számára a svájci mintát tartotta követendőnek,¹ ami nem meglepő, ha figyelembe vesszük etnikai adottságait. A csehek 6 és a szlovákok 2 milliós létszámával szemben 3,5 milliós szudétánémet, 625 ezres magyar, illetve több százezres rutén kisebbség, illetve nem elhanyagolható lélekszámú lengyel, horvát és monarchiabeli német szórványok álltak. Bár Csehszlovákia topográfiai szempontból igen jól védhető – határainak 7/9 része hegyvidék, 1/9-e folyó és csak 1/9 mesterséges –, etnikai tarkaságának köszönhetően mégis igen törekeny, hiszen politikai határainak csak 1/10-e esett egybe a nyelvi határokkal. A nemzetállamok korában alkották meg tehát Európa etnikailag legkevertebb országát, ahonnan 1938-ban az első köztársaság szétesésekor fő ideológusának, Beneš köztársasági elnöknek újra emigrációba kellett távoznia.

Ha figyelembe vesszük, hogy a cseh területeken csak a világháború utolsó két évében kezdték helyeselni a masaryki törekvéseket,² s hogy Szlovákiában is a föderalista és emancipációs elképzelések voltak dominánsak, illetve hogy passzivitásuk ellenére a magyarországi rutének és a tőszini lengyelek is az Egyesült Államokba kivándorolt honfitársaik propagandájának köszönhetően, illetve nagyhatalmi érdekek révén jutottak az I. Csehszlovák Köztársaságnak, nem kerülhető meg a kérdés: milyen erők és tényezők hatása vezetett a csehszlovák függetlenségi törekvések teljes megvalósulásához.

Úgy gondolom, határozottan kijelenthető, hogy a közép-európai népek sorsát meghatározó eseményekben a döntő szerepet a nagyhatalmak gyakran egymást keresztező tervei, valamint a kedvező politikai széljárást kihasználó emigráns csoportok játszották, melyek tagjai kivándorolt vagy hadifogoly honfitársaikat megszervezve, a többnyire tájékozatlan, főleg rosszul informált politikai tényezők befolyásolására is képesek voltak.

A cseh emigráció vezető alakjai a köztudatban Tomáš Garrigue Masaryk és Eduárd Beneš. Nevük indokoltan vált az I. Csehszlovák Köztársaság létrehozásának szimbólumává, bár a marxista történetírás megkísérelte érdemeik negligálását, s az új állam kialakulását az orosz forradalom kiterjesztésének láttatta.³ Mindez logikusan együtt járt azzal a törekvéssel, hogy a csehszlovák emigráció vezetőinek jelentőségét megkérdőjelezték, amit az a tény is jelentős mértékben motivált, hogy a mozgalom fellépett a bolsevizmus ellen. Masaryk és Beneš politikai szerepe és hatása azonban annyira meghatározó volt a két világháború közötti időszakban is, hogy a vádak és kritikák a szlovák származású Martin Rastisláv Štefánikra, a csehszlovák emigráns mozgalom harmadik emberére, a párizsi Központi Nemzeti Tanács alelnökére hullottak vissza, akit a II. Csehszlovák Köztársaság idején a marxisták szinte nyom nélkül likvidáltak is a történelemből. (Ez lényegében ellenpontja volt az I. Csehszlovák Köztársaság idején zajló idealizálásnak, amikor szinte minden városban szobrot állítottak

neki.) Štefánik ugyanis sok szempontból nem volt eléggé fajsúlyos alakja a cseh dominanciájú állami ideológiának, a csehszlovakizmusnak.⁴ Először is szlovák volt, konzervatív gondolkodású (a monarchiát tartotta Csehszlovákia számára megfelelő államformának), s mivel tragikusan korán, 1919 tavaszán halt meg, vagyis politikai karrierjét már nem tudta kiteljesíteni, életműve torzó maradt. Ráadásul jogilag nem emigráns hazafiként, hanem francia állampolgárként vett részt a csehszlovák mozgalomban – ami már természetesen az új csehszlovák kormány tagjaként is gondot okozott számára –, ezért a marxista érában pedig a publicisták és a történészek munkáiban spionként, a francia titkosszolgálat ügynökeként szerepelt.

Štefánik dehonesztációjának fő alakjává Ľudovít Holotík, a Szlovák Tudományos Akadémia Történeti Intézetének vezetője, a *Československý časopis historický* (Csehszlovák Történelmi Folyóirat) alapítója és főszerkesztője vált, aki egy terjedelmes monográfiában „számolt le” a Štefánik-legendával.⁵ Elméletét, hogy a Csehszlovák Nemzeti Tanács az antant ügynökeinek társasága, melyben Štefánik a szlovák elem, több fórumon és orgánumban fejtette ki, s ez a csehszlovák historiográfiát döntően meghatározta.⁶

1968-ban a csehszlovák történetírásban is éles fordulat következett be, amelynek részeként megszületett a szocializmus alatti egyetlen pozitív biográfia Ján Juriček tollából. Juriček Štefánikot az egyik legnagyobb szlováknak tartja, és kiemeli, hogy ő az első, aki szlovákként csodálatra méltó diplomáciai működésével közvetve és közvetlenül hatott az európai politikára.⁷

Az 1968-as közjáték után Štefánik történelmi szerepével kapcsolatban halálának és az I. Csehszlovák Köztársaság megalakulásának 70. évfordulója alkalmából lángolt fel újra az érdeklődés. A *Literárny týždenník* című hetilap 1989-es évfolyamának két számában is helyet adott a Csehszlovák Nemzeti Tanács alelnökének életpályáját újragondoló írásoknak: Dušan Kováč dolgozatának és az évforduló alkalmából rendezett történészvita szerkesztett változatának.⁸ Dušan Kováč szinte programszerűen mondja ki Štefánik rehabilitációjának követelményét, mikor hangsúlyozza, hogy „Štefánikot vissza kell helyeznünk a szlovák történelembe”, hozzátéve, hogy általában a csehszlovák történelem is hamis Štefánik nélkül. Fontosnak tartom itt megjegyezni, hogy Dušan Kováč fogalmazásmódja nem szimbolikusan felszólító jellegű, nem csupán az újraértékelés fontosságát akarja hangsúlyozni. Štefánikot ugyanis valóban kihagyták a történelemből, mint erről a *Dejiny Slovenska* (Szlovákia története) IV. kötet is tanúskodik, ahol neve csak egyszer fordul elő, akkor is Masaryk–Beneš–Štefánik formában.⁹ A szemléletbeli problémát éppen az említett IV. kötet egyik szerzője terjeszti ki az 1848-tól 1918-ig terjedő időszakra, hiányolva, hogy a kor jelentős alakjainak nincs tudományosan feldolgozott életrajza, mivel a monográfiák, illetve monografikus tanulmányok alanyait döntően tudományon kívüli kritériumok alapján szelektálták.¹⁰

A már hagyományosan sztereotip magyar–szlovák viszony mellett valószínűleg a cseh és szlovák politikai gondolkodásban és historiográfiában mutatkozó következetlenség is oka, hogy a magyar szakirodalom még érintőlegesen sem vonta látókörébe Štefánikot, noha egyrészt kétségtelen, hogy az első világháború alatti tevékenysége jelentős hatást gyakorolt Magyarország sorsára, másrészt utóélete és hatása, s főleg értékelésének vargabetűi olyan általános szlovák problémára mutatnak rá, melynek nem ismerése egyik legfőbb gátja volt az újra és újra felbukkanó szlovák kérdés megválaszolásának. A Štefánik-jelenség ugyanis akkor közelíthető meg a leghitelesebben,

ha a szlovák nemzeti identitástudat alapkérdéseinek szindrómájaként fogjuk fel. E probléma felismerésének jelentőségét a következőkben látom: a szlovákság századunk első évtizedeiben még nem tekinthető egységes, rögzült és önálló kultúrájú nemzetnek. Ha valami sajátos volt benne, azok éppen az erősen multikulturális jellegű elemek, s ezeken belül a legfőbb összetartó erő, a vallásos regionalizmus, amit természetesen korlátoztak a felekezetek közötti ellentétek. A szlovák értelmiség és nép kapcsolatában a személyes jelleg dominált, vagyis még alig kezdődött meg a kis nemzetek mozgalmaira jellemző harmadik szakasz beindítása, a tömegek átpolitizálása a nacionalista eszmékkel.¹¹

Politikai téren a szlovák értelmiségi elit kevés kivételtől eltekintve passzív maradt. Mivel pedig „a szlovák kultúra nemcsak más kultúrákhoz kötődött, hanem belsőleg is több kultúra amalganizációja révén alakult,”¹² alapvetően védelmi jellegűvé vált a szlovákság identitástudata, mely a 19. század második felében és a 20. század elején a kulturális monotópia kategóriájában volt kénytelen gondolkodni. Ezért többnyire rejtve maradt a multikulturális tényező, aminek retrospektív, s így idealizált nemzetkép lett a következménye. A valóságban azonban a nemzeti mozgalom konzervatív képviselői, a turócszentmártoniak, illetve ellenlábasaik, az „új iskola” néven ismert irányzat tagjai a dualizmus alatt politikai és földrajzi identitás hiányában csak a túlélésért küzdöttek. Ezek után nem meglepő, hogy a felszabadítás programja kintről érkezett. Azonban nem keletről, ahonnan a Svetozár Hurban Vajanský fémjelezte Szlovák Nemzeti Párt vezetői várták, hanem Prágából. A cseh hivatalos politika a stúri elkülönülés után sértődötten fordult el a szlovákoktól. Az 1880-as években azonban Bécsből a prágai egyetemre érkezett az angol–amerikai orientáltságú Tomáš Garrigue Masaryk.¹³

Masaryk eszmerendszerével kapcsolatban azt kell kiemelni, hogy elhatárolta magát a kor romantikus nacionalizmusától, és jól megtervezett politikai lépéseivel gyakorlati nemzetpolitikai célokat igyekezett megvalósítani. Arra a következtetésre jutott, hogy a cseh nemzet fennmaradása szempontjából a német kérdés a központi probléma. A cseh történelmi territórium körül ugyanis Břeclavtól egészen Těšinig mindenhol németek és osztrákok éltek. Egyetlen nem német szomszédja a magyarországi szlovákság volt. A szlovákok emellett kulturális kontinuitásban voltak a csehekkel, s a közelmúltig közös irodalmi nyelvet használtak. Masaryk ezért igyekezett a cseh politikát ismét a szlovákok felé fordítani. Turócsbesztercén, egy Turócszentmárton, a szlovák nemzeti központ melletti kis faluban talált magának nyaralóhelyet, ahova évről évre ellátogatott családjával. Kapcsolatba került a szlovák társadalom meghatározó személyiségeivel, és intenzíven tanulmányozta a szlovák viszonyokat. Újságjában, a Časban is rendszeresen teret adott a magyarországi politikai szituáció elemzésének, szlovák könyvek recenziójának, emellett különösen egyetemi előadásai hatottak a Csehszlovákiaiban tanuló szlovák diákokra, akik Prágában alapították meg kulturális egyesületüket, a Detvant. Nagymértékben éppen Masaryk hatására hozták létre azt az intellektuális, liberális, egyházilag nem megosztott csoportot, melyet a Hlas nevű folyóirat után hlaszistának neveztek el.

A hlaszisták arra a politikai meggyőződésre jutottak, hogy a szlovák nemzeti lét záloga a csehekkel való együttműködésben rejlik. Szembeszálltak a szlovák konzervatívokkal és azok politikai szervezetével, a politikai passzivitást hirdető Szlovák Nemzeti Párttal, és a cári pánszlávizmussal szemben Masaryk Nyugat-orientált álláspontját fogadták el. E politikai irányzat találkozóinak fórumai az évenkénti lukačovi ünnepsé-

gek lettek, melyek szervezője a Československá jednota (Csehszlovák Egység) egyesület volt. Az együttműködésnek ez az eszméje majd az 1914–18-as években vált politikai akciók irányelvévé, melyek során fokozatosan, de nem megnyugtató módon kristályosodtak ki a politikai célok és fogalmak.

Az elmondottak után talán úgy tűnhet, mintha a csehszlovakizmus markáns programként élt volna a Morva mindkét oldalán. Pedig ez általánosan nem mondható el a konzervatív szlovák társadalomról,¹⁴ mely ha gondolkodott is az együttműködésről, azt a kollári össz-szláv kölcsönösség keretében képzelte el. Masaryk és programja azonban cseh környezetben sem volt népszerű, amit az is jelzett, hogy Masaryk Realista Pártja egyetlen mandátumot sem szerzett a bécsi birodalmi gyűlésben. A cseh értelmiségi és gazdasági elit törekvései a teljes jogi emancipáció alkotmányos keretein belül maradtak, ami pedig a szlovákok iránti érdeklődésüket illeti, néhány kivételtől eltekintve nem léptek túl a formalitásokon, s ez a hiányosság a I. Csehszlovák Köztársaság létrejöttét közvetlenül megelőző időkben is jellemző maradt.

A Prúdy című folyóirat egy 1919-es ankétján a szlovák Anton Štefánek, a csehszlovakizmus egyik legeltökéltebb képviselője a következőképp fogalmazott: „Véleményem szerint a cseh politikai pártoknak szisztematikusabban kéne dolgozniuk, és vezetőiknek személyesen meg kellene ismerni Szlovákiát, és nyilatkozataikat az osztrák parlamentben és a delegációkban érdekünkben kellene előadniuk... Amennyire tudom, Masaryk doktoron, Hrebenán és néhány agrárpolitikusan kívül senki nem volt Szlovákiában, sem dr. Kramář, sem dr. Hajn, sem dr. Fiedler, sem dr. Körner, sem dr. Fořt, sem más kiemelkedő politikus, akik személyes kapcsolataikkal sok jót tehetnének. Szlovákia még mindig terra incognita a cseh politikusok, egyetemi professzorok, írók, röviden a cseh nemzet élcsapata számára.”¹⁵

Talán nem túlzás mindezek után az a feltételezés, hogy a csehszlovák egyesítés emigráns terve nem támaszkodott széles otthoni alapokra, s hogy megvalósulásában nagyobb szerep jutott a diplomáciai manővereknek, mint a társadalmi kezdeményezéseknek.¹⁶

Tudományos karrier

Milan Rastislav Štefánik 1880. június 7-én született Alsó-Kosarason, Pavol Štefánik evangélikus pap hatodik gyermekeként. Pavol Štefánik, akinek ősei a 17. században települtek át Csehországból,¹⁷ a turócszentmártoni konzervatív vonal képviselője volt. Az ifjú Štefánik iskoláit a kor adottságainak köszönhetően több helyszínen végezte el: a helyi népiskolában, a pozsonyi evangélikus líceumban (1889–92), Sopronban (1893–94), majd Szarvason érettségizett 1898-ban. Cseh nyelvű, evangélikus családi környezete hatására nem tudta tökéletesen a szlovák irodalmi nyelvet. Anyanyelvű írásaiban szülőföldje nyelvjárása tükröződik, melyben cseh és szlovák elemek keverednek.¹⁸

Štefánik 18 évesen iratkozott be a prágai építésmérnöki technikumba, ahol négy szemesztert hallgatott, majd 1900 és 1904 között a prágai egyetem filozófia fakultását végezte el. Rögtön Prágába érkezése után bekapcsolódott az 1882-től működő Detvan tevékenységébe, s az akadémikus egyesület egyik legaktívabb tagjává vált. Szlovákokról szóló előadásokat szervezett, 1900-ban az egyesület titkára, majd egy év múlva pedig elnöke lett. Miközben igyekezett a szervezet életébe a szlovák diákságot bevonni, a többi tag értetlenségével találkozott, ezért elhagyta a Detvant. Zürichi tanulmányútja és itáliai utazásai után azonban újra az egyesület soraiba lépett, s másod-

szor is elnökké választották. 1903-ban az a megtiszteltetés érte, hogy a Nemzetközi Diákszervezet palermói tanácskozásán ő képviselte a Detvant.¹⁹ (A Detvan eredetileg turócszentmártoni orientáltságú diákegyesület volt, tagjai Svetozár Hurban Vajanský, valamint folyóiratát, a Národní novinyt és szlavofileket olvastak.)

A hlasista mozgalom létrejötté azonban megosztotta a prágai szlovák egyetemistákat: két csoport alakult ki, a liberálisok és a konzervatív turócszentmártoniak hívei (a klerikális népek Prágában nem voltak képviselve). Štefánik akkor érkezett Prágába, mikor a hlasisták és a mártoniak vezetői között a Hlas és a Národní noviny lapjain az első harcok zajlottak. A hlasisták kritikája a mártoni szárny és elsősorban vezetője tétlenségére irányult. E vitában Štefánik a liberálisok oldalán vett részt, s a mozgalom vezéralakját, Vavro Šrobárt – akinek közvetítésével egyébként Masarykhoz is eljutott – példaképének tekintette.²⁰ Politikai, filozófiai kérdésekkel Štefánik ugyan csak alkalmasszerűen foglalkozott, mégis az élcsapathoz tartozott, amit főleg szervező-készségének és aktivitásának köszönhetett.²¹ A. Kalvoddal, az akadémikus festővel kezdték el kiadni a Hlas művészeti mellékletét, az Umelecký hlas, mely azonban csak három hónapig prosperált. Lapindításra egyébként már voltak korábbi kísérletei is, a Mladý sokol azonban munkatársak és anyagiak hiányában hamar megszűnt, miként a szintén általa szerkesztett Knižnica Hlasu (a Hlas szépirodalmi mellélete) is.²²

1902 októberétől 1907 végéig Herben főszerkesztő ösztönzésére szlovák vonatkozású cikkeket írt a Časba, melyekben a szlovák nemzeti passzivitást kritizálta, s nagy teret szentelt a magyarizáló politika leleplezésének. Általában a cseh és szlovák közéletet igyekezett közelíteni egymáshoz, s eljutott a „kettős csehszlovák nemzet” (dvojčedíný národ československý) koncepciójához.²³

Aktív közéleti tevékenysége mellett Štefánik igen intenzíven folytatta tanulmányait is. A téli szemeszterekben általában műveltségi tárgyakat hallgatott, a nyáriakban pedig szakterületére, az asztronómiára koncentrált. Széles körű érdeklődését jelzi, hogy az első téli szemeszterben 37, a másodikban 43 előadást vett fel, köztük Masaryk praktikus filozófiáját, valamint a Titanizmus a 19. század költészetében című előadást, melyeknek lejegyzésére megbízást kapott. Diplomamunkája – a Cassiopeia csillagkép új csillagáról 1572-ből – nem nyerte el bírálójá, Gruss csillagászprofesszor maradéktalan tetszését. Véleményéhez később csatlakozott Čeněk Sroukal, a prágai egyetem legfőbb autoritásainak egyike, aki a disszertáció hiányosságának tartotta, hogy semmi újat nem tartalmaz, bár stílusa, külalakja átlagon felüli. Az első, ún. kis szigorlaton Štefánik minkét bírálójától kitűnő érdemjegyet kapott. Három hónap múlva azonban a főszigorlaton újra Gruss-szal és Sroukallal találkozott, akik csak elégségesre értékelték teljesítményét, ami nem szokatlan, de meghiúsította Štefánik reményét a prágai tudományos karrierre. Így filozófiai doktorrá avatása 1904. október 12-én egyben az alma matertől való búcsút is jelentette számára.²⁴

Az ifjú filozófiai doktor még a prágai technikumban ismerte meg Zenger professzort, akitől 1904 novemberében ajánlólevelet kapott Pierre Jules Cesar Janssenhez, a meudoni csillagvizsgáló vezetőjéhez. Štefánik Párizsba érkezve nehéz helyzetbe került, mivel Janssen professzor éppen Itáliában tartózkodott. Szorult anyagi helyzetéből párizsi cseh és szlovák menekültek segítettek ki. Idővel Štefániknak sikerült elnyernie Janssen bizalmát, aki második apja lett, s támogatása révén a fiatal szlovák asztronómus 1905. június 7-én a Francia Csillagászati Társaság tagja lett, majd az évek folyamán nyolc napkutatóval foglalkozó tanulmányát jelentette meg szakfolyóiratában a Francia Akadémia.²⁵ Tudományos megfigyeléseit 1905-ben a Mont Blanc-i

obszervatóriumban kezdte meg, ahol a rossz időjárás miatt ugyan eredménytelen munkát végzett, de a 18 fenn töltött nap világrekord volt ilyen tengerszint feletti magasságban.²⁶

Štefánik tudományos karrierje számos megbízatása ellenére (Spanyolország, majd két újabb kiszálás a Mont Blanc-ra) korán törést szenvedett, mivel a meudoni obszervatóriumban két csoport állt egymással szemben: az egyiket Deslanders – aki Štefánikot kalandornak tartotta –, a másikat az idős igazgató, Janssen vezette. Deslanders kritizálta Janssen munkáját, és a tudományos haladás érdekében alapvető újításokat követelt. A vita 1906-ban csúcsosodott ki, amikor Deslanders hatalomátvétele után Janssen tiszteletbeli igazgató lett, Štefánik pedig kénytelen volt elhagyni Meudont.

Kapcsolatai révén azonban Štefániknak sikerült további megbízatásokat szereznie a Bureau de Longitudes, később pedig a Bureau Central Météorologique részéről Turkesztánba, Közép-Ázsiába, Algériába, Tahitire, Új-Zélandra, Brazíliába és Ecuadorba. Közben, 1908. szeptemberi bezárásáig a Mont Blanc-i obszervatórium társigazgatója volt, s az 1910-es évek elején prágai habilitáció és egyetemi állás megszerzésére is pályázott, de az ottani feltételek nem elégtették ki.

Utazásai közül különösen kettő érdemel figyelmet. 1911. március 10-én a két említett intézet a Halley-üstökös megfigyelésével bízta meg Tahitin, ahol Štefánik egy csillagvizsgáló létrehozásának tervével is foglalkozott. Emellett itt mutatott először érdeklődést gazdasági vállalkozás iránt. Kókuszpálma-ültetvény létrehozásán fáradozott, s egyidejűleg kókuszdió-feldolgozó üzem tervéhez igyekezett francia vállalkozókat megnyerni. Legfőbb célja azonban egy kereskedelmi társaság szervezése volt, mely különböző fűszereket és gyümölcsöket forgalmazna. Párizsba való visszatérése után megvalósította ezt a tervét is, és egyik fő részvényese lett az új párizsi export-import társaságnak.

A siker növelte vállalkozó kedvét, és 1911 júliusában felvidéki lehetőségek iránt kezdett érdeklődni. Ez évben kétszer is szülőföldjére utazott, hogy megfelelő körülményeket teremtsen a francia befektetések számára. Štefánik emellett több alkalommal sürgette sógorát, Izák Imrét, a Budapesti Központi Bank igazgatóját, hogy küldjön részletes információkat a felvidéki pénzügyi és hitelviszonyokról.²⁷

Štefánik másik jelentős útja során Ecuadorba látogatott, ahol sikerült Franciaország számára koncessziót szereznie egy meteorológiai és egy drót nélküli távíróállomás kiépítésére, ami már jelzi, hogy Štefánik megbízatásai túlnőttek egy egyszerű tudományos expedíció keretein. Ludovít Holotík feltételezése szerint egyébként már 1909. áprilisi algíri, majd tuniszi küldetése is egy távíróhálózat kiépítését szolgálta, miközben hivatalosan a katonaság számára végzett meteorológiai vizsgálatokat.²⁸ Kiemelkedő szolgálataiért 1912. július 27-én megkapta a francia állampolgárságot.

Úgy gondolom, hogy Štefánikkal kapcsolatban legalább jelezni illik a határvonalat, mely a világháború kitörése előtti és utáni tevékenysége között húzódik. Az a tény, hogy az I. Csehszlovák Köztársaság megalakulásakor Štefánik honosított francia volt, s a francia kormány szolgálatában állt, komoly legitimációs problémákat okozott neki. A világháború első éveiben azonban, amikor a cseh és szlovák kérdés megoldásának alternatívái közül a masaryki még a legkevésbé sem látszott dominánsnak, meghatározó előnyöket biztosított a mozgalomnak. Ebből a szempontból lényegtelennek tekinthetők a megvalósítás eszközei, hiszen a franciákkal való együttműködés kölcsönös igényeken és érdekeken alapult, ami kizárja azt a szembeállítást, hogy Štefánik a

francia nagyhatalmi célokat képviselte a Csehszlovák Nemzeti Tanácsban, avagy a csehszlovák emigráns mozgalom érdekében használta fel státusát és szerteágazó kapcsolatait. Különbözőben sem valószínű, hogy bármi igazolná a folyamatosság megszakadását Štefánik, a prágai diák és a francia állampolgárként megbízatásokat vállaló, majd a francia hadsereg tisztjeként diplomáciai szolgálatokat is teljesítő Štefánik személyisége között. Levelezésének politikai és nemzeti tartalmú részét édesanyja ugyan elégette,²⁹ de a személyes jellegű írásokból is vitathatatlannak látszik, hogy szoros kapcsolat fűzte szülőföldjéhez, s a politikai eseményeket is figyelmesen követte.³⁰ Az egész problémakör legérdekesebb vetülete viszont éppen az, hogy a nemzetközi politikai konstellációk által felkínált lehetőségeket az adott időszakban, korlátozott eszközökkel, miként lehetett felhasználni, ráadásul olyan háttérrel, hogy hazai környezetben a társadalmi kezdeményezés kimerült a szláv katonák gyanúsán tömeges dezertálásában. Ebben az összefüggésben fontosnak számít Ľubomír Lipták tanulmánya, melyben értetlenségét fejezi ki a cseh és szlovák történettudomány egyik nagy, valószínűleg nem véletlenül bekövetkezett mulasztása miatt. Számos, eddig még meg sem említett forrás tanúskodik arról, hogy Štefánik aktív tagja volt a szabadkőműves szervezetnek. Ez a megállapítás egyébként több szláv emigráns politikus esetében is érvényes.³¹

Diplomáciai és hadseregszervezési tevékenység az új állam érdekében

Közvetlenül a világháború kitörése előtt, 1914 májusában a Szlovák Nemzeti Párt kezdeményezéséből létrejött egy tanácskozás, melynek feladata a Szlovák Nemzeti Tanács megalapításának előkészítése volt. A tervek szerint az új nemzetpolitikai intézmény egyrészt a szlovák társadalom nemzeti elvek alapján történő megszervezésére irányult volna, másrészt a szlovákságot képviselte volna más nemzetekkel szemben. A terv a világháború kitörése után nem valósult meg, illetve már nem is valósulhatott meg. Több szlovák politikust már a háború első napjaiban őrizetbe vettek, mások pedig hamar a fronton találták magukat. Kémkedés vádjával például a pozsonyi katonai börtönbe került Milan Hodža, és hasonló sorsra jutott Janko Jesenský, Juraj Fábry, Ján Dobravodský és mások is. A Szlovák Nemzeti Párt 1914. augusztus 5-én újra meghirdette a politikai passzivitás programját, amit csaknem a háború végéig követett.³² A szlovák remények és illúziók egyébként jórészt a meggyilkolt trónörökös, Ferenc Ferdinánd személyéhez kötődtek.³³ A politikai bénultság, majd deklarált passzivitás alól az egyetlen kivétel Ferdiš Juriga parlamenti képviselő, a Szlovák Néppárt küldötte volt, aki a harcokban való szlovák részvételt igyekezett kamatoztatni. Az említett kedvezőtlen feltételek miatt csak néhány fős csoportok pótolták a politikai szervezeteket. A szlovákság sorsát meghatározó politika súlypontja így külföldre helyeződött át.³⁴

A világháború kitörése a cseh és szlovák emigráns mozgalom életében is fordulópontnak bizonyult, csak az otthonihoz képest ellenkező előjellel: politikai aktivitásuk és hatékonyságuk megnőtt, s nem kevésbé fontos, hogy legitimitásuk is, amiben jelentős érdemei voltak a politikai színtérre kilépő Štefániknak is. Honosított állampolgárként még 1912-ben meg kellett jelennie a sorozóbizottság előtt, ahol katonai szolgálatra alkalmas minősítést kapott. Az 1914. augusztus 2-i általános mozgósítás a 102-es chartres-i gyalogosezredhez vezényelte.³⁵ A háború kitörése azonban Marokkóban találta, ahol hivatalosan a francia kormány tudományos megbízatását teljesítette. 1914. augusztus 6-án az első katonai transzporttal tért vissza Párizsba. Tényleges ka-

tonai szolgálatát csak 1915. január 26-án kezdte meg. Az ezred vezetése a hadügyminisztérium parancsa alapján az 1. dijoni repülőegységhez osztotta be, ahonnan Štefánik rögtön a chartres-i repülőiskolába küldték. Hatheti szolgálat után tizedes lett, 1915 márciusában pedig már a hadügyminisztériumban volt a felterjesztés alhadnaggyá való kinevezéséről. A gyors katonai karrier jele, hogy gyakran elhagyta egységét, és párizsi szolgálati útjain szorgalmasan látogatta a hadügyminisztériumot.

Első katonai megbízatását Szerbiában teljesítette, ahova az 1915. augusztus 31-i szolgálati parancs küldte. Szeptember 27-én hajóval indult el Marseille-ből, és Szalonikin keresztül érkezett Szerbiába. Kétségtelennek látszik, hogy különleges küldetést teljesített, azonban a dokumentumok csak sejteni engedik, miről volt szó.³⁶ Útja vélhetőleg a szerb és olasz hadsereg közti vitával függött össze, melynek megoldása létkérdés volt a franciák számára. A vita gyökere a következő: 1915. április 26-án Anglia, Franciaország és Oroszország olyan szerződést írt alá Olaszországgal, mely a hadba lépésért cserébe jelentős délszláv területeket ígért az olasz kormánynak. A titkos szerződés szövege néhány hét múlva a szerb kormány kezébe jutott, amely természetesen bizalmatlanná vált az antanttal szemben. Mindez fokozódott azután, hogy Bulgáriát is területi igényei kielégítésével kecsegtették. Amikor az 1915-ös év téli hónapjaiban a szerb front megmerevedett, a franciák erőteljes lépésekkel igyekeztek megújítani a szerb aktivitást, mivel csak óriási áldozatok árán tudták tartani a német nyomást. A stratégiai elképzelések szerint a szerb és az olasz hadtesteknek összehangoltan kellett volna támadást vezetniük, s ráadásul az olasz egységek az egyik nekik ígért területre vonulnának fel. A franciák számára sürgős volt a támadás, ezért élénken érdeklődtek a szerb–olasz viszony iránt. A cél lényegében az volt, hogy az olasz kormány mérsékelje területi igényeit.

A szerb–olasz együttműködést azonban nem sikerült biztosítani. Szerbia helyzetét rosszul felmérve, Albánia ellen indított támadást, s így 1915 őszén az egyesített német–osztrák–magyar erők áldozatává vált. A francia katonai misszió Szerbia katasztrofális veresége, s a szerb hadsereg fejvesztett visszavonulása után Štefánikot Rómába menekítette. Szerbiai küldetéséről szóló hivatalos jelentését ugyan 1915. december 7-én Chantilly-ban adta le, de közelebbi információkkal csak arról a jelentésről rendelkezünk, melyet november 26-án François ezredesnek tett Rómában. Ebben a szerbiai katonai helyzetet és a szerb vereség okait elemzi, és ismerteti a szerb katonaság és a francia misszió visszavonulását. François ezredes a jelentést rejtjeles táviratként azonnal elküldte feletteseinek, a következő megjegyzéssel: „Štefánik hadnagy szláv születésű, Szerbia és a szerb nyelv kitűnő ismerője. Beutazta ezt az országot – nyugodt, megfontolt, a helyzetet nyilvánvalóan jól ismeri.”³⁷

Kétségtelen, hogy Ludovít Holotík, mint általában, Štefánik szerbiai útját illetően is igyekszik kidomborítani azokat a jegeket, melyek a hírszerző szolgálattal való együttműködést igazolnák. Az egyoldalú beállítással szemben valószínűbbnek látszik, hogy Štefánik katonai vezénylésében gyakorlatibb szempontok is szerepet játszottak. Tudományos tapasztalatait felhasználva a francia légierőben bevezette az állandó meteorológiai szolgálatot, s Szerbiában végzett kísérleti repülései is ehhez a tevékenységéhez kapcsolódtak.³⁸ Mindez persze nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy a repülőutak során szerzett tapasztalatairól rendszeres jelentést kért tőle a francia főhadiszállás.³⁹

Štefánik 1915 decemberében érkezett újra Párizsba, ahol közreműködésével megalakult a cseh és szlovák emigráns mozgalom központja. December 13-án találko-

zott először Eduárd Benešsel, aki szorosan együttműködött a még Londonban tartózkodó Masarykkal. A mozgalom egységesítési törekvése még Štefánik csatlakozása előtt megkezdődött. Hazafias szervezetek főleg az USA-ban, ahol a csehek mellett a szlovákok létszáma is jelentős volt, valamint a hadifoglyok számának növekedése folytán egyre jelentősebb cseh és szlovák központtá váló Oroszországban alakultak.

A nyugati orientációt képviselő Masaryk természetesen az amerikai cseh és szlovák kivándorlók támogatását igyekezett megszerezni. A főként az USA keleti részének ipari központjaiban élő, hivatalosan szlováknak regisztrált kitelepültek viszonylag jó kapcsolatban maradtak az otthoniakkal. Jól szervezett egyesületekkel rendelkeztek, s az első világháború előtt összesen mintegy negyven folyóiratuk jelent meg, melyek példányszáma elérte a 120–150 ezret.⁴⁰ A szervezetek azonban vallási és politikai szempontból különböző irányultságúak voltak. Egységesítő platformmá a programját még a háború előtt formálni kezdő Szlovák Liga vált. Közvetlenül a háborút megelőzően, Károlyi Mihály útja idején, kihasználva az alkalmat, az amerikai szlovákok Chicagóban, Clevelandben, Pittsburghben és New Yorkban tömeggyűléseket tartottak, melyeken elítélték a magyarországi nemzetiségi elnyomást, és segítséget ígértek otthoni testvéreiknek, Károlyi grófot pedig nyílt levélben szólították fel Magyarország föderalizációjára. 1914. október 9-én egy újabb memorandum a háborúra való tekintettel már kompromisszumos formában készült el, fenntartva a status quót sem autonómiát, sem föderációt nem kértek: megmaradtak a szokásos emancipációs követeléseknél.

A legtöbb amerikai szlovákot tömörítő katolikus szlovák szervezet, az 1890-ben alakult I. Szlovák Katolikus Egylet vezetője, M. Jankola azonban már ekkor kimondta a magyaroktól való elszakadás jelszavát.⁴¹ A csehekhez való csatlakozás mellett szóló érvei kifejezetten praktikusak voltak. Szerinte az oroszok és a lengyelek nyomasztó számbeli túlsúlyuk révén elnyelnék a szlovákokat, míg a csehek csak kétszeres fölényben vannak a szlovákokkal szemben, s ráadásul új nyelvet sem kellene megtanulni. A kapcsolódás módját illetően pedig az Osztrák–Magyar Monarchiát tartotta mintának.⁴² Ugyanakkor a másik oldalról jelentkezett a félelem is a csehek asszimiláló törekvéseivel szemben, feltételezve, hogy a magyar állameszme variánsa lehet.⁴³ Legkevésbé abban mutatkozott véleménykülönbség, hogy az otthoniak érdekeinek képviseletében át kell venni a kezdeményezést.⁴⁴

Természetesen ahhoz, hogy Masaryk képviselhesse a szlovák érdekeket is, felhatalmazásra volt szüksége. Sikertült elérnie, hogy a csehek kezdeményezésével, a Szlovák Liga és a Cseh Nemzeti Egyesület első konferenciáján, 1915. október 22–23-án létrejöjjön a clevelandi szerződés, amely a szlovákokat is bekapcsolta a mozgalomba.

Következő lépésként Masaryk, 1915. november 14-én, a Cseh Emigráns Bizottság megalakulásának bejelentésével, hivatalosan is kilépett a nemzetközi politika színpadára. Közvetlen protektorként Franciaország látszott a legmegfelelőbbnek mint Oroszország mellett a másik nagy szárazföldi antant nagyhatalom. Masaryk 1916. február elején került kapcsolatba első alkalommal a francia kormány képviselőivel. A találkozó Štefánik kapcsolatainak köszönhetően jött létre. A francia miniszterelnök, Aristid Briand 1916. február 3-án, Štefánik jelenlétében fogadta Masarykot, aki tájékoztatást adott terveiről. A háború utáni közép-európai rendezés kérdésében azonban Briand Ausztria–Magyarország fenntartását szükségesnek tartotta, akárcsak másnap Deschanel, a francia országgyűlés elnöke.⁴⁵ Masarykék a tartózkodás ellenére is kitar-

tottak a francia orientáció mellett, s 1916 februárjának végén, Párizs székhellyel, a Cseh Emigrációs Bizottság alapjain megalapították a Cseh Nemzeti Tanácsot, melyet azonban a Szlovák Liga tiltakozása miatt csehszlováknak kereszteltek át.⁴⁶ A tanács elnöke Masaryk, alelnökei Dürich és Štefánik, főtitkára pedig Beneš lett.

Ekkor már az amerikai szlovákok is elérkezettnek látták az időt érdekeik közvetlenebb képviselésére. 1916. február 22-én Chicagóban tartották a Szlovák Liga IX. kongresszusát, ahol az a döntés született, hogy két képviselőt küldenek Európába. Feladatuk az volt, hogy a cseh és szlovák emigráns szervezetekkel együttműködve kapcsolódjanak be a csehszlovák állam létrehozásáért folyó munkába. Hosszas egyeztetések után, 1916. április 12-én Pittsburghben választották meg dr. Štefan Osuskýt és Gustáv Košíkot, akik júniusban először Londonba, majd Párizsba utaztak.⁴⁷

A francia kormány és hadvezetés számára azonban a Csehszlovák Nemzeti Tanács (továbbiakban CSNT) megalakulása 1916 tavaszán még nem látszott olyan nagy jelentőségű eseménynek, hogy Štefánikot teljes mértékben a támogatására rendelték volna. Ellenkezőleg, 1916 májusában Olaszországban azt a feladatot kapta, hogy népszerűsítse a délszláv ügyet, s segítse elő a két fél megegyezését. Ugyanakkor Štefánik Itáliában első alkalommal lépett fel a CSNT képviselőjeként. A Monarchia hadseregének lövészárkai felett röplapokat szórt szét, melyeken a cseheket és szlovákokat megadásra biztatta, emlékeztetve őket arra, hogy szent kötelességük minden lehetőség kihasználása azok gyengítésére, akiket szolgálnak.⁴⁸

Štefánik tevékenysége ezután szinte teljesen annak a célnak rendelődtől alá, hogy önálló csehszlovák hadsereg jöjjön létre.⁴⁹ A cseh és szlovák emigráns mozgalom párizsi csoportja előtt tehát két nagy feladat állt. Elengedhetetlen követelményként jelentkezett Masaryk számára, hogy az oroszországi mozgalmat egyesítse a nyugatival, és véglegesen alárendelje a párizsi központnak, hiszen enélkül a CSNT nehezen tárgyalhatna minden külföldön élő cseh és szlovák nevében. Ezenkívül Oroszországban kínálkozott a legjobb lehetőség az emigráns hadsereg megalakítására, ami szintén halaszthatatlan lépés volt a legitimáció szempontjából. Oroszországban mintegy 200–250 000 volt a cseh és szlovák hadifoglyok száma (ebből csak 30 000 volt szlovák), ami jórészt annak is köszönhető, hogy a Monarchiában az ezredeket territoriális elv szerint sorozták, s így a keleti fronton szláv testvéreik ellen harcba küldött csehek és szlovákok körében az átállás tömeges méreteket öltött. Az orosz hadseregben egyébként már a háború kezdetétől harcoltak letelepedett csehek, akik 1914. augusztus 20-án létrehozták a Cseh Druzsínát, amelybe 1914. december 12-től egyes cseh hadifoglyok is beléphettek, ha jelentkezésük önkéntes volt a cári hadseregbe. Szlovákokat 1915 májusától fogadtak maguk közé, de jellemző módon számuk az első évben mindössze 16 volt. 1917 végéig a légió létszáma 38 500-ra nőtt, de a szlovákok száma minden erőfeszítés ellenére sem múlta felül a 3000 főt.⁵⁰

Mivel az oroszországi légiók az orosz főtorzs vezénylete alatt harcoltak, úgy tűnt, hogy az egész mozgalom sorsa a cári udvar politikájától függ. Ez különösen nyilvánvaló lett az amerikai, itáliai, franciaországi és romániai légióalapítási tervek félsikereinek, illetve kudarcainak fényében. Štefánikék, hogy a tervezett csehszlovák hadsereg egységét hangsúlyozzák, territoriális sorrendet határoztak meg az ezredek számozásában. Oroszországban húsz ezred felállítását tervezték, ezért Franciaországban 21-gyel, Olaszországban 31-gyel kellett kezdeni a számozást.⁵¹ A valóságban azonban az egységet nem csak az orosz politika konkurenciája veszélyeztette. Franciaországban ugyan már 1914. augusztus 1-jén Nazdar (Légy üdvözlölve!) néven cseh

század alakult, de hamarosan felmorzsolódott az arras-i harcokban. Az önálló hadi egység alakításának engedélyét pedig csak 1917 közepén kapta meg a CSNT, mely Franciaországban ráadásul komoly létszám gondokkal küszködött, mivel csak letelepedett önkéntesekre számíthatott (nem volt közös frontja a Monarchiával). Ezt a problémát oldhatta volna meg az amerikai toborzás, amitől 20 000 önkéntest reméltek. Az 1917. februári forradalom után előállott új szituáció – az említett amerikai toborzási remények fényében – a párizsi központ törekvéseinek teljes sikerét ígérte, amit Masaryk oroszországi tárgyalásai is igazolni látszottak. A helyzet azonban újra megváltozott, mikor az USA hadat üzent Németországnak, s így csak a hadkötelezettségen kívül esők jöhettek szóba mint önkéntesek. Ennek köszönhető, hogy Štefániknak agitációs körútja során mindössze 2300 amerikai csehet és szlovákot sikerült toboroznia a francia légióba, mely a Szerbiából, Oroszországból, Romániából és Olaszországból érkezettekkel együtt 10 000 fővel rendelkezett (négy ezredet szerveztek belőlük).⁵²

A légiók egységes vezetés alá rendelését segítette elő, hogy az Ukrán Központi Tanács 1918 januárjában a központi hatalmak szövetségese lett, s így az oroszországi csehszlovák légiók egy osztrák–német támadás esetén kiszolgáltatott helyzetbe kerülhettek volna. Az ekkor Moszkvában tartózkodó Masaryk 1918. február elején a légiókat a francia hadsereg részének nyilvánította, s Franciaországba való átszállításukat tervezte. 1918. február 28-án az egész keleti fronton megindult a támadás, és a csehszlovák egységek, néhány kisebb utóvédharc után, egészen Szibériáig vonultak vissza, hogy Vlagyivosztoknál majd behajózzák őket. A légiók az 1918. március 8–13-ig tartó bahmacsi ütközetben harcoltak utoljára az orosz hadsereg oldalán, s nemsokára, a breszt-litovszki béke megkötése után már az antant keleti frontjának meghatározó részeként számoltak velük, akár oroszellenes tényezőként is.⁵³

Olaszországban viszonylag későn indult meg a légiók szervezése. Štefánik 1918. március 31-én érkezett Rómába a csehszlovák hadsereg megalakításának ügyében. Az olasz kormánykörök, hasonlóan Štefánik 1917-es tárgyalásaihoz, igen kemény feltételeket szabtak. A hadifoglyok kérdését illető olasz álláspontra azonban erős hatást gyakorolt az a légkör, mely a Monarchia nemzetiségeinek római konferenciáján (1918. április 9–11.) alakult ki. A kongresszust cseh, szlovák, lengyel, szlovén, horvát és erdélyi román emigránsok szervezték az antant nemhivatalos képviselőinek jelenlétében, ami egyben az első jele volt a szövetséges nagyhatalmak Monarchiával kapcsolatos álláspontja megváltozásának. Az Ausztria–Magyarország elleni propagandakampány szervezőinek (Franklin-Bouillon, A. Thomas, W. Steed) jelenléte legalábbis arra utalt, hogy az antantállamok eljutottak a kettős monarchia feloszlatásának gondolatáig. A nemzetiségi kérdés ugyanis az antant vezető köreinek szemében alkalmas fegyvernek tűnt a központi hatalmak ellen vívott harcban, ami az oroszországi események fényében (Breszt-Litovszk) a nemzetiségi államok elismerésének ingoványos útjára vezetett.⁵⁴ A csehszlovák delegációt Beneš vezette, s volt három szlovák tagja: Štefánik, Osuský és Gábriš.⁵⁵ A kongresszus munkája négy bizottságban zajlott. Az első bizottság a központi hatalmak elleni propaganda kérdéseivel foglalkozott, főleg az olasz frontot illetően. A második bizottság több olyan problémát vitatott meg, melyek a légiók kialakításával függtek össze. Határozatot fogadott el a Monarchia hadseregéből származó hadifoglyokból szervezett egységek támogatásáról és a romániai légió kialakításáról.⁵⁶ A kongresszus ennek alapján felszólította a szövetségeseket, hogy az emigráns mozgalmak katonai tevékenységét egyenértékűnek ismerjék el a hadban álló független államok akcióival.⁵⁷

Nem meglepő azonban, hogy a Közép-Európa felé expanzív terveket fontolgató olasz kormány egyértelműen fellépett a cseh és szlovák hadifoglyok franciaországi légiókba irányításával szemben, s arra törekedett, hogy az olasz hadsereg keretében alakítson csehszlovák katonai egységeket. Tárgyalásai során Štefánik két problémára koncentrált: egyrészt igyekezett elérni, hogy a párizsi CSNT minél nagyobb szuverenitást szerezzen a csehszlovák légiók felett, másrészt arra törekedett, hogy az olasz kormány legalább a cseh és szlovák katonák egy részének Franciaországba vezényléséhez járuljon hozzá. Kedvező ígéretet kapott Orlando miniszterelnöktől, aki szóban 5000 hadifogoly átirányítására vállalt kötelezettséget. Sonnino külügyminiszter azonban kész volt ezt megtoldani, s többek közt a háború befejezése után olasz állampolgárságot ígért a cseh és szlovák legionáriusoknak.

Ilyen előzmények után, 1918. április 21-én a párizsi CSNT szerződést kötött az olasz kormánnyal az olaszországi csehszlovák hadsereg felállításáról. Olasz részről Orlando, a CSNT nevében Štefánik írta alá a megállapodást, melyben az olasz kormány elismerte a nemzeti, politikai és jogi szempontból egyaránt a CSNT-nek alárendelt, egységes és autonóm csehszlovák haderő létezését. A szerződés szerint a hadba állítás és felszerelés költségeit az olasz kormány előlegezi meg, de a finanszírozás kötelezettségét alapvetően a CSNT vállalta. Emellett a nemzeti tanács képviselője véleményt nyilváníthatott a légióban szolgáló olasz tisztek kiválogatását illetően. Az olasz kormány leginkább a hatodik pontban hátrált meg, melyben arra kötelezte magát, hogy elősegíti az Itáliában élő csehek és szlovákok belépését bármely antant szövetséges területén létező légióba.⁵⁸

A CSNT joghatósága azonban csak formális volt, hiszen a légióknak olasz vezénylet alatt kellett harcolniuk, tehát nem tekinthetők expedíciós egységeknek. Štefánik tárgyalásai ezért nem fejeződtek be az áprilisi szerződés megkötésével. A csehszlovák légiókat egyrészt hadiüzemek dolgozóiból, másrészt hadifoglyokból hozták létre, de a létszámot a kényszert sem nélkülöző agitáció sem volt képes 12 000 fölé emelni. Štefánik és az olasz hadvezetés törekvése ellenére a hadimunkára kötelezettek jelentős része nyíltan megtagadta a légiókba való belépést, nem beszélve azokról a hadifoglyokról, akik még megerősítési munkálatok elvégzésére sem voltak hajlandók.

Az olasz táborokból a francia frontra irányítandó hadifoglyokkal kapcsolatos remények sem váltak valóra. Štefánik május közepén még 4000 fő érkezését jelezte a római francia katonai attasénak, de Graziani tábornok, az olaszországi csehszlovák haderő parancsnoka végül csak ahhoz járult hozzá, hogy az olasz hadsereg kötelékeibe való belépést megtagadókat engedjék át Franciaországba. A csehszlovák mozgalomban az olasz érdekeket a nemzeti tanács római kancelláriáján (a CSNT fiókszervezete) dolgozó Hlaváček képviselte, akit Štefánik 1918 májusában azzal az indokkal helyezt át Párizsba, hogy Itáliában ne akadályozza a párizsi központ egységesítési törekvéseit, majd végleges távozása előtt felszólította a római iroda alkalmazottait, hogy semmilyen kapcsolatot ne tartsanak fenn az Olasz–Cseh Ligával, az olasz közép-európai expanziós tervek közvetítőjével.

Štefánik 1918 júliusában rövid párizsi tartózkodás után újra Itáliában tárgyalt az olasz hadsereg képviselőjével (július 10–15.) a légiók belső viszonyainak javításáról, a csaknem 2000 fős felderítő század helyzetéről, az egyenruháról és a fizetésről. A CSNT joghatósága az itáliai légiók felett továbbra is csak formális maradt annak ellenére, hogy Janin francia tábornok, az összes csehszlovák légió parancsnoka Štefánik kérésére cseh és szlovák tiszteket küldött az olasz alakulatokhoz. Az olaszországi két

hadosztály élén azonban olasz tábornokok, az ezredek élén olasz tisztek álltak, sőt előfordult, hogy a kisebb egységek élén is.⁵⁹ Ilyen előzmények után az olasz légió a központi hatalmak kapitulációját követően valóban az olasz érdekek képviselőjeként jelenik majd meg Közép-Európában.

Diplomáciai és hadseregszervezési tevékenysége mellett Štefánik kifejezetten praktikus feladatokkal is foglalkozott. Az ő érdeme volt például a csehszlovák légiók egyenruhájának részletes és gondos kidolgozása. A katonai szimbólumokat illetően egyrészt a cseh és szlovák nemzeti integráció megvalósításának szándéka, s egyidejűleg a nemzeti sajátosság felmutatásának igénye nyilvánult meg Štefániknál. Légiójelvény-tervében a cseh címer van legelöl, mögötte-fölötte helyezkedik el a szlovák címer, s mögöttük két oldalt, félig takarva látható a morva és a sziléziai sas is. Štefánik egy távol-keleti útja során katonai rendet is alapított (sasrend). A rend tagságát biztosító jelvény szimbólumrendszere igen kifejező: a szalag cseh nemzeti színű, a központi mezőben a szlovák hármasság hegy látható, a kék és fehér színkombináció pedig Morvaországnak felel meg. A jelvényen még látható négy sas, melyek a cseh, a morva, a sziléziai és a szlovák légiókat jelképezik, amint az ország védelmére repülnek.⁶⁰

A csehszlovák mozgalom központi problémája tehát az önálló hadsereg megteremtése volt. Emellett és ezzel összefüggésben viszont az egységes képviselő érdekében saját fősége alatt a párizsi CSNT-nek egyesítenie kellett a mozgalmat képviselő szervezeteket. Különbözőbb probléma nélkül lezajlott ez a folyamat az USA-ban, a clevelandi, majd a pittsburghi szerződések révén, ami jelentős anyagi támogatást is hozott Masarykéknak.⁶¹ Oroszországban azonban a helyzet jóval bonyolultabb volt. Az amerikai után itt található a legnagyobb, mintegy 80 000 fős cseh kolónia, amellyel szemben viszont a szlovákok itt elenyésző kisebbségben voltak (600–2000 fő).⁶² Jelentős cseh telepek alakultak ki Pétervár, Moszkva, Odessza, Rosztov, Jekatyerinoszláv, Kijev és Varsó városában. A hazafias egyesületek rögtön a világháború kitörése után felajánlották szolgálataikat a cárizmusnak. Már az első napokban beadtak egy tervezetet cseh egységek alakítására az orosz hadseregben, s a külügy- és hadügyminisztériummal, valamint a főtörzsszel való egyeztetés után, 1914. augusztus 20-án megalakították a már említett Cseh Druzsínát, mely kijevi központtal működött.

1914. szeptember 17-én a kijevi, moszkvai, pétervári és varsói egyesületek egy közös szerv létrehozásának céljával tanácskozársra gyűltek össze Pétervárott, ahol viszont már a különbségek is megmutatkoztak. Vita alakult ki a mozgalom taktikáját, külpolitikai orientációját, a tervezett állam formáját illetően.⁶³ Az alapkérdésekhez való viszonyulásból következően három jól elkülöníthető csoport alakult ki, melyek eltérő politikai alternatívákban gondolkodtak.

Az első kongresszuson a pétervári csoport tagjai kerekedtek felül, akik független csehszlovák államot terveztek. A kijevi csoport a hagyományosan konzervatív össz-szláv utópia álláspontjára helyezkedett, míg a moszkvaiak nem túl karakteres irányzata az augusztus 20-i cárofil memorandumra támaszkodott, mely a cseh koronát a szlovák hegyvidékkel kiegészítve a Romanovok fejére igyekezett helyezni.⁶⁴ A szlovákokat a kongresszuson Jozef Országh képviselte, aki az egyetlen szlovák többségű szervezet, a varsói Csehszlovák Kör vezéralakja volt. Az Országh testvérek varsói kereskedőháza körül csoportosuló vagyonos szlovákok kezdettől a független cseh királyság programját támogatták, mely a részét képező szlovák területeknek nyelvi önállóságot biztosítana. Oroszország más városaiban, ahol a szlovákok a cseh egyesületek tagjai voltak, szó sem esett bármilyen fokú szlovák önállóságról.⁶⁵ A negyedik

alternatíva, a hadifogoly tisztek csoportja, majd csak a légiók megerősödése során válik jelentőssé. A kongresszus négytagú küldöttsége – melybe Jozef Országhot is beválasztották – azonban hiába kérte az önálló cseh állam programjának támogatását, az orosz vezetés elutasította a tervet.⁶⁶

A következő, moszkvai kongresszuson (1915. február 22–25.) sikerült megalkotni az Oroszországi Cseh–Szlovák Egysületek Szövetségét (továbbiakban: OCSESZ), és saját lapot indítani Čechoslovan (Csehszláv) címmel. A tanácskozáson számos orosz politikus is részt vett, ami jelezte az orosz álláspont megváltozását,⁶⁷ s ennek megfelelően az OCSESZ privilégiumot kapott mint az oroszországi csehek és szlovákok reprezentánsa. A kongresszus végén megfogalmazott határozat már az orosz birodalom által védett és segített csehszlovák királyságról szólt.⁶⁸

A szlovák kérdés csupán nyelvi problémává degradálása azonban az oroszországi szlovákokat sem elégítette ki. Kiindulópontot egy független szlovák szervezetben kerestek, mely nem tagadná meg a csehekkel közös programot sem. Dilemmáik a következő kérdés köré koncentráálódtak: Oroszország és szövetségesei győzelme után melyik államhoz fog tartozni Szlovákia és a szlovák nép. A számtalan kombináció között (pl. szlovák–magyar, szlovák–lengyel stb.) még a független Szlovákia terve is felbukkant, ám végül a csehszlovák koncepció legerősebb ellensúlyává az össz-szláv orientáció modernizált formája, az orosz–szlovák elképzelés vált. 1915 tavaszán, Moszkvában alapították meg az élete végére a russzofil pánszlávizmus ideológiájához eljutó Ludovít Štúr emlékének szentelt egyesületet (Slovensko-ruský spolok pamäti Ludovíta Štúra). Elnöke és kilenc elnökségi tagja orosz volt, a titkár és szintén kilenc elnökségi tag szlovák. A néhány tucat – többségében kereskedő és gyáros – tagot összefogó egyesület eszmei vezetője Ján Kvačala egykori pozsonyi professzor volt. Céljuk egy Németország mintájára szerveződő Slávia nevű föderáció volt, melyben Oroszország játszaná Poroszország, a lengyelek Bajorország és Csehszlovákia Szászország szerepét. Az egyesület már 1915. áprilisi első felhívásában bejelentette, hogy május 11-re szlovák kongresszust hívnak össze Moszkvába, hogy az Oroszországhoz csatlakozás kidolgozására tervezetet készítsenek.

A Štúr-egyesület agitációja kikényszerítette az OCSESZ állásfoglalását. 1915. május 31-én kiadtak egy kiáltványt az oroszországi csehek és szlovákok viszonyáról, mely kimondta, hogy a közös államban az országgyűlésen kívül lesz egy szlovák ügyeket intéző gyűlés is. A csehszlovák és az orosz–szlovák orientáció közti vitákat az orosz külügyminisztérium is tapasztalta. M. Priklonszkij memorandumban fejtette ki álláspontját, miszerint a csehek az orosz kormány nevében és közvetítésével egyrészt az oroszországi cseheket igyekeznek összefogni, és a masaryki CSNT-nek alárendelni, másrészt viszont az összes oroszországi szlovákot is a cseh egyesületekbe szervezik be, sőt ezt a célt már csaknem el is érték. Az orosz külpolitika érdekeit viszont a politikailag és eszmeileg is konzervatívabb, hagyományosan oroszszimpatizáns szlovák alapállás szolgáltatta. Ez irányban ajánlotta Priklonszkij, hogy alakítsanak Pétervárott a külügyminisztérium titkos vezetése alatt egy független bizottságot cseh és szlovák russzofilekből. Szükség esetén pedig agitációs munkára hadügyminisztériumi megbízottakat küldenek majd Moszkvába, Kijevbe, Odesszába, hogy tanácskozzanak a helyi szlovákokkal. Priklonszkijéhez hasonló álláspontot vallott egyébként Nyeratov külügyminiszter-helyettes is.⁶⁹

Az orosz politika elképzeléseit időközben két tényező is alakította. A hagyományosan inaktív szlovákok mellett ugyanis a hadifogolytáborokban megjelentek a

csehszlovakizmus iránt elkötelezettek is.⁷⁰ Támogatásukkal úgy tűnt, hogy az OCSESZ-en belüli vitákat kihasználva, akár az egész csehszlovák emigráns mozgalom orosz ellenőrzés alá vonható. A volt szlovák hadifoglyok kezdeményezéséből 1915 második felében született meg az a törekvés, hogy az OCSESZ keretében a szlovákok és a csehek korábbi együttműködésüknek megfelelően közös bázist találjanak. Ezzel a céllal ült össze 1916. augusztus 16-án a moszkvai szlovákok tanácskozásán négy szervezet, az evakuált Csehszlovák Kör, a Csehszlovák Komité, a Csehszlovák Egyesület és a Štúr-egyesület. Az itt megválasztott öttagú bizottság feladata, hogy konferenciát szervezzen, mely tervezetet készít az OCSESZ-szel való szerződésre, s folyamatosan tarja a kapcsolatot Štefánikkal és a Szlovák Liga képviselőivel. Ezzel a kezdeményezéssel a pétervári szlovákok is egyetértettek.⁷¹ Ez új, döntő mozzanatnak számított a csehszlovák emigráns mozgalomban. 1916-ban merült fel a terv, hogy a franciák segítségével fokozatosan – havonta 50 000 katonát – félmillió hadsereget küld az orosz cár. Štefánik valahogy megtudta, hogy a franciák szívesen vennék, ha ez a haderő cseh és szlovák hadifoglyokból szerveződne. Ettől a pillanattól kezdve már nem a hadifoglyok szövetséges egységekbe való belépésében gondolkodott, hanem saját csehszlovák hadsereg felállításában. Masaryk egyetértett abban, hogy harc nélkül nem lehet várni senkitől semmit. Ezért a CSNT úgy döntött, sürgetni fogja a francia és orosz politikai vezetést, hogy az oroszországi cseh és szlovák hadifoglyokból állítsanak össze egy egyhavi kontingenst. Ezzel az összetett feladattal mind a CSNT, mind a francia katonai vezetés Štefánikot bízta meg.⁷²

Štefánik 1916. augusztus 15-én érkezett Pétervárra Masaryk megbízásával: szerezzé meg a kormánykörök támogatását a csehszlovák hadsereg felállításához, és a hazafias szervezetek közötti vitákat megszüntetve igyekezzen azokat bekapcsolni a nemzetközi mozgalomba. Megérkezése után Štefánik rögtön a francia nagykövetségre ment, azzal a kéréssel, hogy bejuthasson a moguljovi orosz főhadiszállásra, ahol a francia katonai misszió vezetőjénél Maurice Janin tábornoknál kellett jelentkeznie. Még aznap találkozott J. Dürichhel, a CSNT másik alelnökével, aki már július 5-től Oroszországban tartózkodott, és már a belépési engedéllyel éppen Mogiljovba készült. Štefánik és a francia katonai attasé hiába próbálták rábeszélni, hogy várja meg Štefánik engedélyét, és folytassák együtt útjukat, Dürich közölte, hogy saját terve szerint halad, s ennek megfelelően másnap el is utazott.⁷³ Az együttműködési készség hiánya már előrevetítette ellentétüket és Štefánik küldetésének részleges kudarcát is. A francia katonatiszti egyenruhában utazó Štefánikot már megérkezésétől kezdve, a külügyminisztérium kérésére megfigyelés alá vetette Klimovics rendőrpáncsnok, ami a levelezésére is kiterjedt, sőt időnként személyes holmiját is átvizsgálták.⁷⁴

A várakozást Štefánik információgyűjtésre használta fel, s arra a megállapításra jutott, hogy a helyzet igen összetett. Az ellentétek gyökere a már említett két politikai koncepció hegemoniára törekvésében rejlett. Az első a nemzetközi nézőpontot hangsúlyozta a csehszlovák kérdésben, elfogadva Oroszország szerepét és jelentőségét. A másik koncepció az eljövendő csehszlovák állam egyetlen biztosítékát Oroszországban látta, a francia, angol és olasz garanciát egyaránt kizárva. Az utóbbi alternatíva hívei orosz földön kétségtelen előnyben voltak. Míg Štefánik az első, a pétervári ellenzék által képviselt koncepciót, Dürich – a CSNT alelnökeként meglepő módon – az orosz kormány által szorgalmazott elképzelést támogatta. Dürich felhatalmazása eredetileg a CSNT oroszországi tagozatának létrehozására és a belső viták felszámolására szólt. Ő azonban saját pozícióját igyekezett erősíteni, és Szazonov külügyminiszternek, vala-

mint helyettesének olyan memorandumot nyújtott át, mely Kramár össz-szláv birodalmi tervének szellemében volt megfogalmazva. A cári audiencia után pedig Alekszejev tábornokkal, a főhadiszállás vezetőjével folytatott megbeszélést Mogiljovban. Dürich itt is előadta memoranduma lényegét, majd tolmácsolta a CSNT kérését, hogy Oroszországból küldjenek Franciaországba hadifoglyokat, akikből ott csapatokat szerveznek. Alekszejev azonban elutasító volt, és kifejezte nemtetszését azzal kapcsolatban, hogy az OCSESZ mellett, illetve párhuzamosan vele, Dürich ugyanazzal a céllal dolgozik. Azt javasolta, vagy lépjen be az OCSESZ-be, vagy alakítson azzal közös szervezetet. A fogadás után Kijevbe tartó Dürich megfogadta Alekszejev tábornok tanácsát. Štefánikot természetesen nyugtalanították a Dürichről érkező hírek. Augusztus 24-én végre megkapta az engedélyt, és másnap Mogiljovban jelentkezett Janinnál. Štefánik mind a főhadiszállás kancelláriájának vezetőjére, mind Alekszejevre jó benyomást tett, s lényegében kedvezőbb kimenetelű tárgyalásokat folytatott, mint Dürich. Alekszejev ugyanis megígérte Štefániknak, hogy a cseh és szlovák hadifoglyok egy részét átküldik Franciaországba.⁷⁵

Dürich már 1916. augusztus 22-től az OCSESZ akkori központjában, Kijevben tartózkodott, ahova Štefánik hat nappal később érkezett meg. Amint Masaryk Dürichnek küldött leveléből kiderült – amit Štefánik csak ekkor, Kijevben adott át a címzettnek –, a diplomáciai és politikai akciók vezetésével Štefánik lett megbízva, míg Dürich feladata csak arra korlátozódott, hogy a légiókba hadifoglyokat toborozzon.⁷⁶ Ami a politikai akciót illeti, célja világos és határozott volt: biztosítani az emigráns mozgalom egységét, amit a párizsi CSNT vezető szervként való elismerése reprezentál a legjobban. Ezt a célt sikerült Štefániknak megvalósítania: augusztus 29-én egy közös tanácskozáson a CSNT részéről Dürich és Štefánik, az OCSESZ oldaláról Vondrák elnök és Wolf, a vezetőség titkára, az amerikai Szlovák Ligától pedig Košík aláírták a kijevi jegyzéknek nevezett szerződést. Ebben kimondták, hogy a CSNT egyedül felelős és kompetens a mozgalom vezetésében, s az akciók finanszírozásáról, beleértve az oroszországiakat is (ahol a CSNT vezetője Dürich lett), a CSNT-nek alárendelt pénzügyi bizottság gondoskodik.⁷⁷

A szerződés egyértelműen a csehszlovák nemzetegység mellett foglalt állást, ami kedvezőtlenül befolyásolta a moszkvai szlovák kezdeményezés ügyét, hiszen az a egységtörekvéseket veszélyeztette volna.⁷⁸ Bár nem elképzelhetetlen, hogy az oroszországi szlovákok törekvéseiben a cári propaganda szerepe jelentős volt, mégsem jelenthető ki, hogy a Štefánik érkezésekor tapasztalható feszültség és megosztottság a szlovák kérdésben mesterségesen gerjesztett lett volna. A szlovákok azonban nem számoltak azzal, hogy Štefánik, akit a Čechoslovan melléklete a cseh Dürichhez szemben a szlovákok képviselőjének titulált, a csehszlovák nemzetegység elkötelezett híve, és hogy ezt az álláspontját nemcsak taktikai, hanem döntően elvi okokból képviseli. A szlovák nemzet önállóságának bármilyen hangsúlyozását a szeparatizmus veszélyes megnyilvánulásának tartotta. Ezért erélyes harcot folytatott a szlovák kérdés megoldásának minden más koncepciójával szemben, tehát a szlovák–orosz tervek, a független szlovák állam és a csehszlovák állam föderatív elrendezése ellen is fellépett.⁷⁹ 1916. szeptember 29-i levelében egyértelműen elutasította az öttagú szlovák bizottság konferenciatervezetét, mivel az a „szeparatizmus manifesztációja” lenne.⁸⁰ Szintén élesen elítélte szeretett pozsonyi professzora, J. Kvačala memorandumát a szlovák kérdéstről, amely a csehszlovák program ellen, az orosz orientáció érdekében érvelt.⁸¹ A konfliktus

tus megszüntetésével természetesen megghiúsult a független szlovák szervezet létrehozásának gondolata is.

Štefánik nézetei azonban nyilván nem elégitettek ki mindenkit, ami továbbra is dilemmát okozott a csehszlovák mozgalom egyesítésének kérdésében. Ezért 1916. október 19-én a szlovákok képviselői Kijevben kiáltványt szerkesztettek, melyben az egyesítés programját ugyan elfogadták, de alapvető célként a szabad szlovák nemzet megeremtését tűzték ki.⁸² A kiáltványt nemcsak oroszországi hadifoglyok (J. G. Tajovský, J. Jesenský, V. Daxner), hanem Oroszországban letelepedett szlovákok (V. Hurban, J. Országh) és a Szlovák Liga küldötte (Košík) is aláírták.⁸³ Talán a prioritások sorrendjének különbsége is közrejátszott abban, hogy a kijevi jegyzék aláírói között viszont nem szerepeltek az oroszországi szlovákok, bár Štefánik ezt azzal igyekezett magyarázni, hogy számolt ugyan velük is, de a dokumentumot idő előtt hozták nyilvánosságra.⁸⁴

Szlovák vonatkozásban további nehézséget okozott, hogy nemcsak kevesebben voltak, hanem jóval kisebb aktivitást is mutattak, mint a csehek, a már létező csehszlovák brigádban csak néhány tucatnyian voltak. A toborzás megújításának első lépése Štefánik és Košík felhívásának megjelentetése volt a Slovenské hlasy elődjében, az OCSESZ hivatalos jelentéseinek mellékletében. A Bratia Slováci (Szlovák Testvérek) ugyan egy igen harcias toborzóbeszédhez illő módon buzdított az „orosz felszabadítókhoz” való csatlakozásra, különösebb hatása mégsem volt. A szlovák önkéntesek száma a szovjetellenes felkelést követő erőszakos mozgósítások után sem emelkedett 6-7% fölé.

A kijevi szerződés után azonban az orosz külügyminisztérium fellépése Štefánik eredményeit amúgy is politikai kudarcá degradálta. Magát a jegyzéket, Štefánik távozását követően, Dürich juttatta el a külügyminisztériumba. Nyeratov miniszterhelyettes szerint, tisztán hadi szempontok alapján, az lenne a legjobb, ha a politikai irányítás Masaryk, s „legfőbb ügynöke”, Štefánik kezébe kerülne, de az orosz érdekek képviselője azt követeli meg, hogy Dürich vezető szerepét biztosítsák.⁸⁵

Štefánik, érzékelve a hivatalok részéről ellene irányuló ellenszenvet, keserű hangú levelet írt Benešnek, informálva őt küldetése sikertelenségéről.⁸⁶ 1916. október 6-án Mogiljovba indult, ahol Janin úgy látta jónak, ha Štefánik egy időre elhagyja Oroszországot. 1916. október 23-án írta alá Štefánik szolgálati parancsát, mely Štefánikot Berthelot tábornokhoz, a romániai katonai misszió parancsnokához vezényelte.

A cári kormány 1917. január 16-án hagyta jóvá Dürich új „nemzeti tanácsának” megalapítását. Az intézmény megszervezésére 8000 rubelt utalt ki, valamint november és december hónapra még 25 000 rubel szubvenciót. A bizottság rendszeres havi támogatásként 4500 rubelt kapott, valamint havi 3500 rubelt újsága fenntartására.

A pétervári csoport tagjai határozottan felléptek Dürich akciója ellen, s csatlakoztak hozzájuk a moszkvai szlovákok, s néhányan a varsói Csehszlovák Kör részéről is. 1917. január 26-án fogadta a külügyminiszter Gustáv Košíkot, aki memorandumot adott át a csehszlovák emigráns ellenállás kérdéséről, és kifejtette elutasító álláspontját Dürichel és a külön nemzeti tanáccsal szemben.⁸⁷

Štefánik romániai küldetése után – ahol először kapitány lett, majd őrnaggyá nevezet ki őt Berthelot tábornok – 1917 elején, háromhavi távollét után tért vissza Oroszországba, s február 7-re Pétervárra hívta a csehszlovák szervezetek képviselőit. Informálta őket, hogy az új nemzeti tanácsot teljes mértékben az orosz kormány támo-

gatja, ami arról tanúskodik, hogy Dürich a cári politikától függ, s ezért kizárását tervezi a CSNT-ből. Erről a lépésről értesítette Beneš, aki válaszában egyetértését fejezte ki, majd február 12-én Pokrovszkij külügyminisztert is tájékoztatta.⁸⁸ A Dürich-vonal vereségét azonban a februári forradalom hozta meg. A forradalom kitörése után Štefánik az új külügyminiszterrel, Mikulovval, aki jó ismerőse volt Masaryknak, szerződést kötött az oroszországi csehszlovák hadsereg létrehozásáról. Az 1917. április 23. és május 1. közötti III. OCSESZ-kongresszus már a februári fordulat hatása alatt zajlott, s nyíltan kimondta a csehszlovák állami önállóság igényét. A februári események alkalmat kínáltak a döntő befolyás biztosítására, s ezért Masaryk Oroszországba utazott. Az ideiglenes kormány képviselőivel folytatott tárgyalásai során sikerült elérnie a csehszlovák légiókba való toborzás engedélyezését, az oroszországi CSNT-tagozat elismerését és a légiók CSNT alá rendelését.⁸⁹

Az oroszországi csehszlovák légiók helyzete a már említett ukrajnai események, majd főleg a breszt-litovszki békeszerződés után tovább nehezedett, mivel a háborúból való orosz kilépés a csehszlovák légiókat de facto a németek szövetségesévé tette.⁹⁰ Az immár francia vezetés alá helyezett egységeket az antant hadvezetése Franciaországba akarta átszállítani, hogy a nyugati fronton harcoljanak. Ehhez azonban előbb Murmanszkba, illetve a transzszibériai vasúton Vlagyivosztkba kellett eljutni. A légiók eleinte a szovjet kormány egyetértésével – amennyiben beszolgáltatják fegyvereiket – vonultak vissza Oroszország belső területeire. 1918. március 3-án azonban Kijevben a CSNT-tagozat és a légiók képviselői Paris ezredessel és néhány orosz fegyveresekkel tanácskozársra ültek össze, s a légiók Franciaországba utazását elhalasztották. További, különböző időben és helyeken tartott megbeszélések során a légió hadtestei sorozatosan megtagadták fegyvereik beszolgáltatását a szovjet hatóságoknak.

Az oroszországi csehszlovák hadsereg lázadása egy jelentéktelennek tűnő eseménnyel indult meg 1918. május 14-én Cseljabinszkban. Ezen a napon a legionáriusok agyonverték egy magyar hadifoglyot, aki a mozgó vonatból kidobott vastárggyal megsebesítette egyiküket. Az incidens kivizsgálására törekvő szovjet szervek a legionárius tisztek határozott ellenállásába ütköztek. A konfliktus kieleződéséhez hozzájárult az úti célt Vlagyivosztkból Arhangelszkre változtató új utasítás is, melyet a szovjet kormánynak tulajdonítottak. A Kadlec kapitány vezetésével meginduló támadás során az egész Volga-vidéket elfoglalták a csehszlovák egységek, s az Urál mögé jutva a szibériai vasútvonal feletti ellenőrzést is megszerezték. A Vlagyivosztkba eljutott sereg részek július 29-én éjszaka álltak a lázadók oldalára.⁹¹

A legionáriusok felkelése meglepő tényező volt a nemzetközi politikában, s nemcsak Masaryk és Beneš, hanem az antant sem tudta eleinte, mit tegyen. Gyorsan felismerték azonban, hogyan valamit tenniük kell, ezért Masaryk instrukcióival, Janin megbízásával ismét Štefánik indult – ezúttal Japánon keresztül – Oroszországba, hogy biztosítsa a csehszlovák sereg megmaradását. A Vörös Hadsereg augusztus végén indított offenzívája ugyanis szeptember elejére felszabadította Kazanyt, s később az egész Volga-vidéket, majd október 8-án Szamarát is visszafoglalta. Štefánik küldetése az volt, hogy mobilizálja a lankadt légiókat, felújítsa a központi hatalmak elleni harcot, összekapcsolódjon Kolcsak egységeivel, s végül mindezek megvalósítása révén szervezze újjá a keleti frontot.⁹² A fő cél természetesen arra irányult, hogy a németeknek ne legyen lehetőségük a nyugati átcsoportosításra, s ebből a szempontból Szibériának

nemzetközi politikai jelentősége volt. Emellett persze arról is szó volt, hogy a bolsevik Oroszország antantseregekkel legyen körülvéve.⁹³

A csehszlovák állam hadügyminisztere

Štefánik még Japánban tartózkodott, amikor 1918. október 14-én kihirdették, hogy a párizsi CSNT ideiglenes kormánnyá alakult,⁹⁴ a csehszlovák függetlenségi nyilatkozat deklarálására pedig október 18-án került sor. A nyilatkozaton szerepelt Štefánik aláírása is, annak ellenére, hogy számos eleme egyetértése nélkül lett elfogadva, s ő maga is csak egy október 25-i táviratból értesült a fejleményekről. Štefánik, aki a monarchikus államrend híve volt, elégedetlen volt tartalmával.⁹⁵

Az új állam hadügyminisztere csak 1918. november 15-én szállt partra Vlagyivosztokban, mikor lényegében már vége volt a világháborúnak. A légiókat mély depresszióban találta, aminek több oka is volt. Többszöri ígéret ellenére sem váltották le őket, ami teljes kimerülésükhöz vezetett. A fegyelem ezért megbomlott, a tisztek szigorú büntetésekkel sem tudták harcészültségben tartani a katonákat. Ráadásul október 28-án megérkezett a Csehszlovák Köztársaság kikiáltásáról szóló hír, miközben a légiók egyre mélyebben bonyolódtak bele a szovjet belügyekbe. Ez részben megosztotta a legionáriusokat is, hiszen a szovjet kormány támogatta a szociáldemokraták nemzetközi szervezetének megalapítását a hadifoglyok között, s így a Vörös Hadsereg nemzetközi egységeiben kb. 10 000 cseh és szlovák harcolt, nemegyszer honfitársai ellen.⁹⁶

A kimerült és értetlenkedő legionáriusok nem fogták fel, amit Štefánik és Masaryk igen: a köztársaságért még harcolni kell, mert csak akkor lesz elismerve, ha aláírták a békeszerződést. Bár ebben az összefüggésben fontos volt a kapitulációk miatt a bolsevizmus elleni küzdelemre redukálódott harcok folytatása, valamint Štefánik személyiségével is ellenkezett a meghátrálás, mégis képes volt belátni, hogy a teljes katonai vereség és morális szétesés előtt álló légiókat vissza kell vonni a hátszágba, és el kell szállítani Oroszországból. Népszerűtlenségét fokozta, hogy Masaryk kezdeményezésére likvidálta a helyi nemzeti tanácsot, mely esetleg ellentétbe kerülhetett volna az ideiglenes csehszlovák kormánnyal. 588-as parancsával új bizottságot alapított, melynek már a csehszlovák kormány szerveként kellett a továbbiakban vezetnie a légiókat.

Štefánik ezek után, látva, hogy a fegyelmet már nem lehet fenntartani, 1919. március második felében elhagyta Oroszországot, hogy Párizsban az antant vezetőitől a csehszlovák egységek kivonásához megszerezze a beleegyezést. Sanghajból és Hongkongból a francia kormányhoz, illetve Masaryknak küldött jelentéseiben kifejtette, hogy a légiók teljesen kimerültek, majd a helyzet jellemzése közben éles szovjetellenes álláspontot hangoztatott.⁹⁷ Janinnal együttműködve Párizsban siker koronázta tárgyalásait, Clemenceau és Foch végül hozzájárult a csehszlovák légiók evakuálásához.

Štefánik életének utolsó diplomáciai küldetése már az új csehszlovák állam realizálásának katonai biztosításával volt összefüggésben. 1918 szeptemberében létezett egy katonai terv, mely számolt azzal, hogy Ausztria–Magyarország kapitulációja esetén Németország ellen cseh területről indítanak támadást. A Monarchia szétesése és a német összeomlás után viszont a szövetségesek figyelmét a breszt-litovszki béke alapján németek birtokolta területek rendezése kötötte le. Ezért nem volt reális Kramář és

Vavro Šrobár terve, mely szerint az antant küldjön legalább két hadtestet Csehország és Szlovákia okkupálására. Beneš pedig november 3-án azzal a kéréssel fordult az antant legfelső haditanácsához, hogy Franciaországból és Itáliából vezényeljén át csehszlovák légiókat az említett országok katonai kíséretével a stratégiai pontok elfoglalására. Clemenceau azonban elutasította a francia egységek közvetlen csehországi és szlovákiai beavatkozását, és a délről Budapestre irányuló előrenyomulási terv ellen is tiltakozott.⁹⁸

Közvetlen katonai segítségért tehát máshova kellett fordulni. Zdeněk Fierlingernek az olasz kormányval folytatott tárgyalásai során sikerült elérnie, hogy 1918 decemberében a 6. és 7. hadosztályt cseh és szlovák területre vezényeljék. Az olasz kormány természetesen a katonai expedíció segítségével akarta kihasználni a lehetőséget befolyásának biztosítására az új közép-európai államban. Ezért Luigi Piccione, az olaszországi csehszlovák légiók újonnan kinevezett vezetője a szerződés alapján közvetlenül a Csehszlovák Köztársaság nemzetvédelmi miniszterének lett alárendelve, ami kifejezte az egész csehszlovák hadsereg feletti ellenőrzés megszerzésére irányuló igényt.

Masaryk 1918 decemberének közepén csehszlovák legionáriusok, Piccione tábornok és mintegy 500 olasz katona kíséretében tért haza Prágába. Úgy döntött, hogy az egész katonai missziót oda kell vezényelni, ahol a legnagyobb szükség van rá, vagyis Szlovákiába, ahol Piccione az egész operációs hadsereg főparancsnoka lett.⁹⁹

A belpolitikai helyzet február 3-án élesedett ki, amikor Pozsonyban felkelés tört ki, és fokozatosan kiterjedt minden nagyobb szlovák városra. A helyzetet nehezítették a heterogén sereg belső konfliktusai is, és a legionáriusok azzal vádolták az olasz tiszteket, hogy a magyarokat pártolják.¹⁰⁰ Mindezt tovább komplikálta, hogy a Csehszlovák Köztársaság külügyminisztere egyértelműen franciabarát politikát folytatott. Benešnek szívós munkával sikerült elérnie, hogy Maurice Pellé tábornok vezetésével, közvetlenül a szövetséges haderők főparancsnoka, Foch tábornok alá rendelt francia egységek érkezzenek az országba.

Bár a csehszlovák–olasz szerződés alapján a szlovák területek főparancsnoka Piccione volt, Pellé kezdettől fogva alárendelésére törekedett, és hogy kompetenciáját csökkentse, március folyamán előkészítette Szlovákia két körzetre való felosztását. A keleti rész parancsnokának – a kárpátaljai területek elfoglalásának perspektívájával – Piccionét nevezték ki. Ő természetesen nem volt hajlandó elfogadni a francia érvelést, mely szerint Foch tábornok és közvetlen helyettesei feljebbvalói lennének az egyes szövetséges tábornokoknak, s a rivalizálásból ily módon diplomáciai ügy lett. Az olasz kormány leállította az olaszországi légiók felfegyverzését, és akadályozta hazaszállításukat, valamint meggátolta a franciaországi legionáriusokat szállító vonatok áthaladását.¹⁰¹

Masaryk békés megoldásra törekedett. A köztársasági elnök hadi kancelláriája 1918. március 28-án jelentette Párizsnak az elnök kérését, hogy a mindkét féllel jó viszonyban lévő Štefánik minél előbb menjen Prágába a francia–olasz viszony rendezésére. Masaryk megkérte Štefánikot, hogy minden aktuális szerződést hozzon magával a vita jogalapjának tisztázása érdekében. 1919. április elején Štefánik jelentette Masaryknak, hogy a Pellé–Piccione vita ügyében tárgyalásokat folytatott Foch-sal és Diaz tábornokkal, az olasz erők főparancsnokával, s reményét fejezte ki, hogy az olaszok vezényelte hadsereg már nem sokáig fog létezni.¹⁰² Párizsi tárgyalásai után Štefánik 1919. április 20-án Olaszországba utazott, ahol először Rómában, majd

Padovában folytatott megbeszéléseket, és már konkrét ígéretet kapott az olasz katonai misszió Csehszlovákiából történő kivonására. A háború végére már halálosan kimerült Štefánik tanácskozási eredményét személyesen akarta Pozsonyban Piccionénak tolmácsolni. Még indulása előtt táviratot kapott, melyben Šrobár, a Szlovákia igazgatásával megbízott teljhatalmú miniszter sürgette Pozsonyba érkezését, mert azt szeretne volna, ha Štefánik minél előbb átveszi a magyar tanácsköztársaság elleni harc vezetését.¹⁰³

Štefánik úgy döntött, hogy repülővel utazik, és május 4-én délelőtt a Campo Formidó-i repülőtéren beült egy kétfedeles Caproni-gépbe, hogy Ausztrián keresztül Pozsonyba repüljön. Soha nem érkezett meg. Az előkészített leszállóhelytől nem messze, Pozsony közelében lezuhant.

Mint általában egész háborús tevékenysége, halála is viták forrásává vált. A tragédia körülményeinek kivizsgálásával két bizottságot is megbíztak, de a nyomozás nem hozott megnyugtató eredményt. A jelentésekben ugyan szó esett lövésről, de hangsúlyozták, hogy nem volt szándékos. Nyilván a két bizottság tagjainak volt oka, hogy néhány aspektust ne vizsgáljanak meg kellő alaposággal. Ez okozta, hogy a kérdés körül nagy kampány bontakozott ki, mely egyértelműen politikai színezetet kapott. A tragédiát merénylőnek beállító hipotézisek vagy azt hangsúlyozták, hogy Masaryk és Beneš a felelősek haláláért, vagy a francia–olasz vita áldozatának tartották Štefánikot.¹⁰⁴

Dušan Kováč szerint a Holotik-féle verzió látszik a legvalószínűbbnek. Csehszlovákia ekkor hadban állt Magyarországgal. Štefániknak viszont, útban Pozsony felé, magyar területek felett is át kellett repülnie. A Magyarország irányából érkező repülők olasz színeit téveszthették el a légvédelmiiek, s ez vezetett a tragikus lövéshez. Persze, ahogy D. Kováč is megfogalmazza, így is marad megválaszolatlan kérdés: hogyan lehetséges, hogy amikor a csehszlovák mozgalom második embere tér haza, a pozsonyi helyőrség nem tud róla semmit.¹⁰⁵

A váratlan lövés egy magasra ívelő karriert tört derékba. Érdeemes elgondolkodni azon, vajon mi történt volna, ha a lövés célt téveszt. Vajon így is mítikus hős vált volna belőle? Štefánik a vágyak embere volt, nyughatatlan, aki eseményekben és fordulatokban bővelkedő életútja végén éppen megélte legnagyobb vágya teljesülését. Azonban halálakor pozíciója mégsem volt biztos. Már a „világjáró szlovák drótos” halála előtt felmerültek a személyével kapcsolatos dilemmák. Štefánik külügyminiszter szeretett volna lenni, de a hadügyi tárcát kapta meg. A hadügyek irányítására ugyanakkor otthon már létrejött és működött a Kľofáč vezette nemzetvédelmi minisztérium, vagyis két funkció létezett a katonai ügyekre. Ráadásul Masaryk, a példakép úgy vélte, hogy a „szlovákocskák” politikai ügyekben nem elég talpraesett.¹⁰⁶ Úgy tűnik tehát, hogy 1919 tavaszán már megkezdődött Štefánik kiszorítása a politikai események centrumából. Erre utal Beneš Masarykhoz írott levele is, melyben annak a meggyőződésének adott hangot, hogy legjobb lenne, ha Štefánik elfogadná a francia nagykövetséget.¹⁰⁷

- ¹ *Joseph Rothschild*: Csehszlovákia története a két világháború között. Szeged, 1995. 12–13.
- ² 1917. január 14-én a Cseh Katolikus Párt, január 23-án pedig a Cseh Szövetség Wilson felhívását elutasítva lojalitását fejezte ki a Monarchiához. *T. G. Masaryk: A világforradalom. 1914–1918.* Bp. 1990. 140.
- ³ Ezt a tételt Ladislav Hubenák még 1988-ban is kihangsúlyozta. *Ladislav Hubenák: Vznik Československa – Zahranicičný odboj a krajanja.* In: *Slováci v zahraničí.* 14, 1988. 14–32.
- ⁴ D. Kováč rámutat, hogy Štefánik beillesztésével már tragikus halála előtt is gondok voltak. Masaryk két Kramářhoz írott levelében is igyekezett Štefánik számára megfelelő posztot szerezni. *Dušan Kováč: M. R. Štefánik a dialektika dejín.* In: *Literárny týždenník,* 1989/47. 10.
- ⁵ *L. Holotik: Štefánikovská legenda a vznik ČSR.* Bratislava, 1956.
- ⁶ Mellékesen jegyzem meg, hogy dr. Václav Čada egy Štefánik halálának 70. évfordulója alkalmából rendezett történészvitan kifejtette álláspontját, miszerint Štefánik tényszerűen ügynök volt. „Nem látnék ebben semmi kérdőjelet. A francia titkosszolgálat az egyik legjobb volt a világon, munkatársnak nem hülyéket válogatott ki.” M. R. Štefánik – legendy a fakty. In: *Literárny týždenník,* 1989/45. és 1989/46. 12–13.
- ⁷ *Ján Mlynárik: M. R. Štefánik v historiografii (1948–1988).* In: *Historický časopis,* 1990/3. 411–412., *Ján Juriček: Milan Rastislav Štefánik. Životopisný náčrt.* Bratislava, 1968.
- ⁸ Lásd 4-es és 5-ös jegyzet.
- ⁹ *Dejiny Slovenska IV. Od konca 19. storočia do roku 1918.* Bratislava, 1968. Az említett problémát a *Dejiny Slovenska* befejezése alkalmából rendezett szerzői ankéton Juraj Fabián tette szóvá. In: *Slovenské pohľady,* 1992/10. 5–26.
- ¹⁰ *Milan Podrimavský: Obraz národnej emancipácie v období 1848–1918.* In: *Historický časopis,* 39/4–5. 439.
- ¹¹ Miroslav Hroch elmélete. Ismerteti többek között *E. J. Hobsbawm: A nacionalizmus kétszáz éve.* Bp. 1997. 20–22.
- ¹² *Peter Zajac: Sen o krajine.* Bratislava, 1996. 173.
- ¹³ Masaryk Hodonínban, a szlovák–morva terület határán született 1850-ben. Apja elcsehesedett szlovák, anyja német.
- ¹⁴ Lásd Štefánik levelét Anton Vavrónak a Illas megszűnéséről: „Szomorú felismerés a szlovák olvasóközönségnek, hogy nem tudnak elartani egy haladó újságot, melynek szerkesztője és írói nem kérnek honoráriumot munkájukért, sőt még ők hoznak anyagi áldozatot.” Z korešpondencie predstaviteľov českého a slovenského národného hnutia na prelome 19. a 20. storočia. II. časť. In: *Historický časopis,* 1969/3. 436.
- ¹⁵ *Miroslav Pekník: K profilu slovenskej politiky. 19.* In: *Slovensko a Maďarsko v rokoch 1918–20. Zborník referátov z konferencie v Michalovciach 14–15. 6. 1994.* Zostavil: Ladislav Deák. Matica slovenska, 1995. 19.
- ¹⁶ A Monarchia ellenpropagandájának egyik legfőbb érve éppen a cseh és szlovák társadalom passzivitása volt. *T. G. Masaryk: i. m.* 139.
- ¹⁷ *Vladimír Polívka: Pamiatke Štefánikovej.* Lučenec, 1929. 9.
- ¹⁸ M. R. Štefánik – legendy a fakty. 12–13. Egyébként jól tudott magyarul is. Szülei 1889-ben Somorjára küldték nyelvtanulás céljából, majd magyarul érettségizett.
- ¹⁹ *Vojtech Rušin: Milan Rastislav Štefánik slovenský astronóm.* Bratislava, 1991. 7.
- ²⁰ *Ludovít Holotik: i. m.* 50.
- ²¹ Aktivitását jelzi, hogy a Detvan mellett még tagja volt a Jeronym evangélikus egyesületnek és a Československá jednotának is.
- ²² *Vladimír Zuberec: Záluby a záujmy M. R. Štefánika.* In: *Zborník slovenského národného muzea. História,* 1992. 112.
- ²³ Uo.
- ²⁴ M. R. Štefánik – legendy a fakty. 12.
- ²⁵ *Vladimír Zuberec: i. m.* 110.
- ²⁶ *Vojtech Rušin: i. m.* 21.
- ²⁷ *Ludovít Holotik: i. m.* 63–64. Egyébként két cseh és egy szlovák bank alapította a Budapesti Központi Bankot, mely így a cseh tőke magyarországi bázisa lett. *Polányi Imre: A szlovák társadalom és polgári nemzeti mozgalom a századfordulón (1895–1905).* Bp. 1987. 34.
- ²⁸ *Ludovít Holotik: i. m.* 60–61.
- ²⁹ *Vladimír Polívka: i. m.* 93.

- ³⁰ Štefánik 1907 márciusában jelen volt a bazini választáson. A vonaton konfliktusba keveredett az országgyűlés néhány magyar képviselőjével, akik a sértések mellett a botot, majd a pisztolyt is elővették. Štefánik később az egész ügyet elterjesztette a sajtóban, miközben nem felejtette el gúnyosan hozzáfűzni, hogy Turkesztánban is nagyobb a közbiztonság, mint Magyarországon az állami törvényhozó szerv tagjai között. A csernovai ügyben hozott ítéletre pedig a következőképp reagált: „Mennyi korlátoltság, fanatizmus és bestialitás! A világ nem akar hinni nekem, mikor közlöm a szomorú híreket, melyeket otthonról kapok. Sír a lelkem, és ökölbe szorul a kezem.” *Roman Holec*: Tragédia v Černovej a slovenská spoločnosť. Bratislava, 1997. 104.
- ³¹ *Lubovít Lipták*: A történelem két dimenziója. In: *Limes*, 1999/1. 111–112.
- ³² „Fontos számunkra, hogy hazánk és Monarchiánk megtartasson érintetlenségében, az elkövetkező háborúban semmilyen kárt ne szenvedjen, s belőle győztesen jöjjön ki.” *Národnie noviny*, 1914. augusztus 6.
- ³³ *Milan Hronský*: K slovenskej politike v období prvej svetovej vojny (1914–1918). In: *Historický časopis*, 1969/4. 473–475.
- ³⁴ *Miroslav Pekník*: i. m. 21–23.
- ³⁵ Masaryk tudomása szerint Štefánik önként jelentkezett a francia hadseregbe. *T. G. Masaryk*: i. m. 115.
- ³⁶ *Ludovít Holotík*: i. m. 129.
- ³⁷ *Ludovít Holotík*: i. m. 134–135. Hronský szintén azt írja, hogy Štefánik Szerbiában katonapolitikai küldetést teljesített. *Marián Hronský*: Slovensko pri zrode Československa. Bratislava, 1987. 81.
- ³⁸ M. R. Štefánik – legendy a fakty. 11. és Slovenský biografický slovník. Bratislava, 1991. 511.
- ³⁹ Olaszországban például Štefánik sok barátta tett szert a hadsereg vezetésében, amit többek között annak is köszönhetett, hogy 1917 tavaszán Isonzónál észrevett repülőgépből néhány erős osztrák egységet, amelyről az olasz hadvezetésnek nem volt tudomása. *T. G. Masaryk*: i. m. 117.
- ⁴⁰ *Polányi Imre*: i. m. 193.
- ⁴¹ „El a magyaroktól, ez a jelszavunk!” *Miroslav Pekník*: i. m. 24.
- ⁴² Uo.
- ⁴³ *Marián Hronský*: Slovensko pri zrode Československa. 77.
- ⁴⁴ „Mi, amerikai szlovákok, látva, hogy a mieinknek Szlovákiában a magyarok elnyomása alatt mozdulni sem szabad, a nemzet sorsát kézbe vesszük.” *Slovenský sokol*, 1914. szeptember 30. Idézi: *Miroslav Pekník*: i. m. 23.
- ⁴⁵ *Ludovít Holotík*: i. m. 137.
- ⁴⁶ *Miroslav Pekník*: i. m. 28.
- ⁴⁷ *Ladislav Hubenák*: i. m. 15.
- ⁴⁸ *Ludovít Holotík*: i. m. 138–139.
- ⁴⁹ Bár a légiók felállítását Beneš kezdeményezte, a megvalósítás Štefánikra várt. *Vladimír Zuberec*: i. m. 120.
- ⁵⁰ *Marián Hronský*: Slovensko pri zrode Československa. 88–89.
- ⁵¹ Uo. 90.
- ⁵² Az amerikai hadsereg kötelékeiben 25 000 cseh és szlovák harcolt Franciaország területén. M. R. Štefánik – legendy a fakty. 13.
- ⁵³ Ezzel összefüggésben már 1917. november 30-án összeült Párizsban egy szövetséges bizottság, hogy megtárgyalja az orosz kérdést. A tanácskozáson, melyre Štefánikot és Beneš is meghívták, Oroszországot befolyási övezetekre osztották fel, s döntöttek arról, hogy minden oldalról támogatják az intervenciót. Ebben a csehszlovák légiók részvételével is számoltak. *Ladislav Hubenák*: i. m. 27.
- ⁵⁴ Ebben az időben Lord Northcliff azt javasolta, hogy propagandaokokból ismerjék el a Monarchia nemzeti ségeinek követeléseit. *Ludovít Holotík*: i. m. 217.
- ⁵⁵ *Ladislav Hubenák*: i. m. 14–23.
- ⁵⁶ *Ludovít Holotík*: i. m. 217.
- ⁵⁷ *Ladislav Hubenák*: i. m. 14–23.
- ⁵⁸ A szerződés megkötéséért Štefánik tábornoki rangot kapott a francia hadseregben.
- ⁵⁹ *Ludovít Holotík*: i. m. 218–225.
- ⁶⁰ *Vladimír Zuberec*: i. m. 132–134.
- ⁶¹ Az összeget illetően eltérnek az adatok. Masaryk összesen 675 000 dollárt kapott, Beneš még 300 000-t. *T. G. Masaryk*: i. m. 102. Ezzel szemben *Wojatsek* szerint csak Masaryk több mint 800 000 dollárt kapott az amerikai szervezetektől. *Charles Wojatsek*: From Trianon to the first arbitral award. The Hungarian minority in the first Czechoslovak Republic. 1918–1938. Montreal, 1981. 11.
- ⁶² Az adatokra: *Marián Hronský*: Slovensko pri zrode Československa. 77. A csehek létszámát 100 000-re becsüli *Ladislav Hubenák*: i. m. 15.

- ⁶³ *Ladislav Hubenák*: i. m. 16–17.
- ⁶⁴ Uo.
- ⁶⁵ *Štefan Štvrtecký*: Štefanikova misia v Rusku a Československé problémy. In: *Historický časopis*, 1990/2. 168.
- ⁶⁶ *Marián Hronský*: Slovensko pri zrode Československa. 78.
- ⁶⁷ *Ladislav Hubenák*: i. m. 14–23.
- ⁶⁸ *Marián Hronský*: Slovensko pri zrode Československa. 78.
- ⁶⁹ *Štefan Štvrtecký*: i. m. 169–171
- ⁷⁰ Például J. G. Tajovský, J. Jesenský, V. Daxner, I. Daxner, I. Markovič, J. Janček. *Marián Hronský*: Slovensko pri zrode Československa. 86–87.
- ⁷¹ Uo.
- ⁷² *Ján Juriček*: i. m. 114–115.
- ⁷³ *Štefan Štvrtecký*: i. m. 154–155.
- ⁷⁴ Uo. 166.
- ⁷⁵ Uo. 157–158.
- ⁷⁶ Uo. 158–159.
- ⁷⁷ Uo. 159.
- ⁷⁸ *Marián Hronský*: Slovensko pri zrode Československa. 87.
- ⁷⁹ *Štefan Štvrtecký*: i. m. 154–177.
- ⁸⁰ Uo. 174.
- ⁸¹ Uo. 172.
- ⁸² *Marián Hronský*: Slovensko pri zrode Československa. 87. és *Štefan Štvrtecký*: i. m. 174–175.
- ⁸³ *Marián Hronský*: Slovensko pri zrode Československa. 88.
- ⁸⁴ *Štefan Štvrtecký*: i. m. 174.
- ⁸⁵ Nyeratov távirata Alekszejevnek. Uo. 162–163.
- ⁸⁶ Uo. 167.
- ⁸⁷ *Ladislav Hubenák*: i. m. 20.
- ⁸⁸ Uo. 21.
- ⁸⁹ Uo. 22.
- ⁹⁰ *Dušan Kováč*: i. m. 10.
- ⁹¹ *Ludovít Holotík*: i. m. 239–240.
- ⁹² *Dušan Kováč*: i. m. 10.
- ⁹³ Murmanszokban már 1918. március 18-án kihajózták az angol expedíciós egységeket, Vlagyivosztokban pedig április 4-én japán csapatok szálltak partra. *Ludovít Holotík*: i. m. 237. Szintén északon kezdett gyülekezni a francia sereg, melyet délen össze kellett kötni a fehér tábornokok csapataival. Az USA szerepe az ellátás szempontjából volt fontos, s bár nem mutatott különösebb érdeklődést a kelet-európai Oroszország iránt, távol-keleti rivalisa, Japán aktivizálódása miatt egy 7000 fős helyőrséggel mégis képviseltette magát. M. R. Štefánik – legendy a fakty. 13.
- ⁹⁴ Masaryk miniszterelnök és pénzügyminiszter, Beneš kül- és belügyminiszter, Štefánik hadügyminiszter lett.
- ⁹⁵ *Susumu Nagajo*: Pobyt Milana Rastislava Štefánika v Japonsku (jeseň 1918). In: *Historický časopis*, 1993/2. 166.
- ⁹⁶ *Marián Hronský*: Slovensko pri zrode Československa. 91–92.
- ⁹⁷ M. R. Štefánik – legendy a fakty. 13.
- ⁹⁸ *Bohumila Ferenčuhová*: Talianská a francúzska vojenská misia na Slovensku a československo-maďarský konflikt v rokoch 1918–19. In: *Slovensko a Maďarsko v rokoch 1918–20*. 135.
- ⁹⁹ Az olasz légio 19 500 cseh és szlovák, valamint 1000 olasz katonából állt. Uo. 137.
- ¹⁰⁰ Uo.
- ¹⁰¹ Uo. 137–138.
- ¹⁰² *Ludovít Holotík*: i. m. 282. és Štefánik 1919. április 3-i levele. In: *Z korešpondencie predstaviteľov českého a slovenského národného hnutia na prelome 19. a 20. storočia. II. časť*. In: *Historický časopis*, 1969/3. 437.
- ¹⁰³ *Ludovít Holotík*: i. m. 283.
- ¹⁰⁴ M. R. Štefánik – legendy a fakty. 10.
- ¹⁰⁵ Uo.
- ¹⁰⁶ *T. G. Masaryk*: i. m. 118.
- ¹⁰⁷ *Ludovít Holotík*: i. m. 287.